

Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià

per M. Peset i V. Graullera

El crèdit —la possibilitat d'obtenir diner aliè— és un element essencial en l'economia de l'antic règim. Això no obstant, es troba limitat per una sèrie de dificultats que n'entorpeixen l'obtenció a qui el necessita i el préstec a qui té una quantitat de diner disponible. I no pas perquè els mecanismes jurídics o econòmics sofreixen arcaisme o bé no hagin atès perfeccions posteriors, com podria creure's en un ingenu progressisme al llarg de la història. Són unes condicions donades, socials i econòmiques, les que en dificulten la fluïdesa, la facilitat d'obtenir i de garantir els crèdits, puix que, des de Roma, es coneixen, més o menys, figures jurídiques com ara el préstec o la hipoteca, a les quals es permet una escassíssima presència en els segles de l'edat moderna. En aquestes pàgines pretenem d'analitzar l'ensorrament o la desaparició dels censos consignatius o censals, instruments de crèdit des del segle xv; en el curs del segle XVIII, per una sèrie de circumstàncies, aquesta via comença a decaure, perquè no respon a les necessitats de l'època, amb greus conseqüències per a la propietat de la terra. Els camperols hauran de buscar d'altres vies jurídiques per assegurar crèdits i la gent de la ciutat preferirà adquirir terres i explotar-les mitjançant arrendaments abans de fer préstecs amb el seu diner. Aquestes qüestions, exposades ací tan succintament i genèrica, seran l'objecte de les pàgines següents.

Tres vies de crèdit

El camperol —com el mercader o l'artesà— necessita diner. No per a l'adquisició o explotació de les seves terres, que rep en emfiteusi o en arrendament,² sinó per a les seves necessitats, que es veuen desbordades en casos de males

1. Vegeu un primer esbós d'aquest treball a M. PESET, *Unes hipòtesis sobre el crèdit agrari a l'antic règim*, dins *Treball, terra i propietat* (Barcelona 1986), ps. 134-148.

2. A vegades es paga entrada per ser emfiteuta de cases, a la carta de població de Vall-digna, del 1609, núm. xi, ed. per A. MORA, «Anuario de Historia del Derecho», XLVIII (1978), ps. 487-505, referència a la p. 494 (la vigèsima part del valor de la casa).

collites o de qualsevol infortuni familiar. L'exploració de les terres és basada en el seu treball; major quan se li lliuren sense rompre, en els casos d'emfiteusi pot ser usual, mentre que en els arrendaments de camps ja romputs les obligacions que s'estableixen als contractes amb prou feines ultrapassen el treball que s'hi ha d'aplicar per a aconseguir-ne el rendiment.³ Les eines de llaurança són senzilles i els adobs provenen dels seus propis animals,⁴ per ço que no necessita realitzar grans dispendis en aquests capítols. L'agricultura pre-capitalista de l'antic règim no requereix grans inversions per al seu rendiment...

El llaurador, per regla general, treballa extensions reduïdes⁵ i, en conseqüència, no necessita mà d'obra o jornals; més aviat, en molts casos, oferirà el seu treball per completar ingressos. No és gaire fàcil determinar quina quantitat de terra, amb les seves diverses qualitats, bastaria per a mantenir una família, per a ocupar els seus membres actius durant tot l'any; depèn no solament de les rendes o els ingressos obtinguts, sinó dels nivells de consum. El consum familiar, variable, és important en les economies camperoles i ha de tendir al mínim en les capes més pobres. Els problemes de tipus familiar o de pèrdua de collites determinen l'endeutament dels pagesos i la necessitat de crèdits.⁶

En resum, el camperol amb menors possibilitats no pot accedir a la terra si no se li dona per establiment emfiteutic o per arrendament. Els més benestants compren propietats plenes o útils, i poden recórrer al crèdit per satisfer el preu de les terres.⁷ Si el seu càlcul és correcte i les collites usuals, poden pagar els preus dels arrendaments i mantenir la família —poden necessitar alguns diners o llavors fins que es faci la collita, o bé per a la seva manutenció si no han recollit prou l'any anterior. Qualsevol infortuni o càlcul errat —si han acceptat preus d'arrendament

3. Vegeu un estudi dels contractes a J. M. GOERLICH PESET, *Revolución liberal y práctica notarial valenciana*, «Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre», 3 vols. (València 1982), II, ps. 197-216.

4. E. GIRALT RAVENTÓS, *Introducción del guano como fertilizante agrícola en el país valenciano y en Cataluña*, «III Congreso de Historia de la Medicina», 3 vols. (València 1969), II, ps. 441-456. Abans s'usava el d'animals; així, al Puig es lloga anualment el del bestiar de proveïment, el ramat de porcs i el que es produeix als Quatre Camins (Arxiu del Regne de València, Protocols 4.081, Josep Vergara, any 1754, folis 220, 223 i 224).

5. Encara que hi ha camperols benestants en algunes zones, són molts els qui posseeixen petites propietats, com es pot veure als estudis que hi ha sobre València citats a partir de la nota 53, a l'última part d'aquest treball.

6. No compartim en absolut la idea que els pagesos atresorin or i plata com a mitjà per fer cara a l'adversitat (E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Actitudes del campesino parcelario propietario ante la usura y el crédito rural (siglos XVI a XVIII)*, «Dinero y Crédito. Actas del Primer Coloquio Internacional de Historia Económica», Madrid 1978, ps. 371-379).

7. Quedin a part els repartiments de comunals i propis a la segona meitat del segle XVIII —no és possible d'abordar aquest punt—; *vid.* F. SÁNCHEZ SALAZAR, *Los repartos de tierras concejiles en la España del antiguo régimen*, dins G. ANES, *La economía española al final del antiguo régimen*, I: *Agricultura* (Madrid 1982), ps. 189-258. És més específic el seu article *Los repartos de tierras concejiles en Andalucía durante la segunda mitad del siglo XVIII*, o el d'A. GARCÍA SANZ, *El reparto de tierras concejiles en Segovia entre 1768 y 1770*, «Congreso de Historia Rural. Siglos xv al xix» (Madrid 1984), ps. 261-271 i 251-259. Això no s'ha estudiat per a València, on els pobles tenen pocs béns, però hi ha repartiments en alguns; al Puig es venen a preus molt reduïts alguns comunals per 5 sous la cafissada de marjals o erms; entre el 1748 i el 1782 se n'estableixen 230, que suposen 5.000 fanecades aproximadament (vegeu-ho en diferents escriptures del protocol del notari citat a la nota 4).

superiors a les possibilitats de les terres— els mena a haver de recórrer al crèdit.⁸

On trobaran els diners? ¿Amb quins contractes o figures jurídiques aconseguiran de cobrir aquestes necessitats que amenacen d'arruïnar l'economia pagesa? Creiem que, al llarg del temps, hi ha hagut tres camins o vies mitjançant les quals els camperols —i d'altres persones també— aconseguien els diners que els feien falta.

1. Per al pagès que depenia d'un senyor directe, en menor proporció si depèn com a arrendatari d'un propietari, resulta còmode endeutar-se, no pagar les pensions o el preu dels arrendaments. *L'endeutament del camperol*⁹ és la via primera i més fàcil per aconseguir un crèdit, gratis i per la simple tolerància del senyor o propietari...

N'hem trobat a Alfara del Patriarca, i també apareix a la Valldigna, el monestir cistercenc proper a València. L'endeutament no és una situació privativa dels dominis senyorials eclesiàstics, però no s'ha estudiat en d'altres dominis, quan hom ha estudiat les senyories. Potser perquè no es disposa, com en aquells casos, de llibres de comptes. A Alfara, el Col·legi del Corpus Christi controla curiosament els arrendaments i els censos que produeixen pensions elevades —porta a part els censos menors, que es troben devaluats. Als llibres de sindicat anota quantitats a pagar, pagades i deutes, per la qual cosa resulta molt fàcil de percebre'n els endarreriments.¹⁰ Això no obstant, com que els anys es tanquen el 31 de desembre i, a vegades, es paga una mica després, els endarreriments d'un sol any no tenen un significat excessivament greu: responen a la simple tolerància del senyor, el qual, encara que estableix en els seus contractes que el pagament es faci per Sant Joan i per Nadal, deixa que s'acumuli, sense cap problema, el pagament del preu de l'arrendament al començament de l'any nou. L'endeutament es manifesta quan s'acumula més d'un any.

El propietari pot promoure immediatament el desnonament de l'arrendatari,¹¹ però si no es posa al dia, acaba per canviar l'arrendatari, un cop passat el termini per al qual el va contractar; sembla que dubti entre conservar-lo, per aconseguir de cobrar el deute, o bé col·locar una altra persona en el seu lloc. Els emfiteutes tenen una major garantia quan queden endeutats, puix que posseeixen el domini útil. Com a últim recurs, poden vendre-se'l per fer el pagament dels seus deutes... Abans, però, tenen dues altres possibilitats, regulades mitjançant mecanismes associats al contracte de compra-venda:

8. Una solució anàloga són els «pòsits», dels quals prescindim a fi de no complicar l'exposició (G. ANES, *Los pósitos en España en el siglo XVIII*, a «Moneda y Crédito», cv [1968], ps. 39-69). La seva funció de sosteniment del camperol es transforma, a vegades, en instrument d'explotació. Tampoc la banca no té cap paper al camp, sinó urbana (F. RUIZ MARTÍN, *La banca en España hasta 1782*, dins *El banco de España. Una historia económica* [Madrid 1970], ps. 3-196; sobre censos vegeu especialment les ps. 139-141, i sobre pòsits les ps. 169-174).

9. Emprem el mot d'endeutament no en el sentit que significa estar travat per una obligació personal, sinó en el de diferir els pagaments dels seus contractes d'assentament. Vegeu l'article citat a la nota 27, d'un altre endeutament amb els senyors.

10. M. PESET, M. F. MANCEBO, V. GRAULLERA, *El señorío de Alfara del Patriarca 1601-1845*, «Estudis d'Història Contemporània del País Valencià», II (191), ps. 5-60. La sèrie de sindicat abasta tot el període estudiat.

11. La regulació de l'arrendament segons *Partidas*, vigents des del 1707 a València, dins M. PESET, *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra* (Madrid 1982), ps. 38-40.

a) Vendre el seu domini útil —o un de ple que poguessin tenir— a carta de gràcia o amb pacte de retrovenda. D'aquesta manera se'ls paga una quantitat com a part del preu de la terra, i en un termini determinat el venedor pot tornar-lo a comprar pel mateix preu. Si no hem pogut comprovar-ho en el cas del Col·legi del Corpus Christi pot ésser degut al fet que s'escripturés una quantitat major de la que realment es va lliurar, per la qual cosa en retornar al termini el total escripturat s'encobreix un préstec amb usura o interès. Si al termini previst no es pot retornar, la venda resta perfeta, o, millor, en no haver-se produït la condició, s'efectua la transmissió dels béns de manera definitiva. A la pràctica del Col·legi del Corpus Christi veiem que aquest fa lliurament d'una quantitat afegida pels drets que atorgava la carta de gràcia.¹²

b) Tan freqüent com el mecanisme anterior és la pràctica dels *debitoris*, espècie d'híbrid entre els censos i la compra-venda. Quan un pagès de les terres del Corpus Christi —d'Alfara o de Burjassot— s'endeuta, ven les seves finques al col·legi i, a la mateixa data, aquest li ven aquestes novament, deixant el preu ajornat mitjançant un debitori o pensió anual del cinc per cent fins que el pagui. El pagès no sol pagar-lo, amb la qual cosa, malgrat que s'hagués pactat d'efectuar el pagament en els pròxims vuit anys, el debitori es perpetua durant segles.¹³ És clar que el col·legi no paga el preu de la primera venda, sinó que absorbeix el deute. D'aquesta manera el Col·legi del Corpus Christi aconseguia de garantir millor el dit deute —que ara s'ha transformat en el preu de la venda, el qual, si no es paga, pot donar lloc a la rescissió— i, a més, percebia un interès del cinc per cent... Al segle XVIII aquests contractes de debitori o vendes amb preu ajornat desapareixien, perquè, com que no se satisfien, es convertien en pensions a llarg termini que es devaluaven.¹⁴

12. M. PESET, M. F. MANCEBO, V. GRAULLERA, *El señorío de Alfara...*, ps. 38-43, on s'especifiquen aquests mecanismes, que també s'usen a d'altres esglésies, com veurem al final d'aquestes pàgines.

13. Ens remetem a l'article citat, ps. 21-25. Sobre aquest, sense entendre'l perquè l'assimila al censal, quan en realitat és una venda, i el creu un cens emfitèutic —que existia a part—, *vid. F. ANDRÉS ROBRES, La detración de la renta agraria en los señoríos del colegio del Corpus Christi durante el siglo XVII*, «Estudios. Revista de Historia Moderna», VIII (1979-80), ps. 193-222, sobretot les ps. 212 i s. Recentment, el seu llibre *Actitudes económicas de la clerecía culta en el antiguo régimen. Política financiera del Real Colegio del Corpus Christi de Valencia* (València 1986), on pretén un rigor en les dades i la conceptualització, que no té, com li demostrarem en el futur.

14. La composició de les rendes del Patriarca o del Corpus Christi és força significativa si comparem tres anys:

	1756	1786	1826
dret de sagristia	9.292	9.379,9	10.025,7
Alfara	2.178,8	3.265,8	2.419,8
Burjassot	2.478,4	4.056,2	4.409,9
censals sobre pobles	9.881,4	48.304,5	1.699,5
censals sobre particulars	353,9	82,5	—
València	345,6	1.643,7	2.348,1
altres	8.324,5	4.583,2	3.640,5
arrendament de terres	—	—	2.629,2
vals reials	—	—	169,8

Font: *Llibre major* de l'arxiu del Corpus Christi.

Encara que caldria una major desagregació, s'hi pot veure l'enfonsament dels censals, la importància dels ingressos per donatius i serveis —sagristia— i de les compres de terres.

Adela Mora va analitzar amb tota cura l'endeutament dels emfiteutes de la Valldigna. Les seves conclusions són força interessants: el deute camperol amb el senyor mostra un percentatge bastant constant, ço que suposa que era costum o comportament habitual no satisfer les rendes dins de l'any. No sembla que depengui de les crisis agràries del segle XVIII i, en conseqüència, aquest fet no té connexió amb la penúria dels pagesos, que devia agreujar-se amb les males collites i calamitats. En la seva interpretació, veu una certa resistència envers el senyor —així com davant els impostos municipals—; per a nosaltres, n'hi ha prou de destacar que recórrer a l'endeutament per part dels pagesos era un mecanisme usual d'aconseguir uns crèdits dels seus senyors.¹⁵

2. La forma més corrent de préstec, el lliurament de diners per un cert temps, amb un interès determinat, era prohibida a l'antic règim.¹⁶ Es considerava usura que el diner produís, tot sol, diner. Amb tot i això, una sèrie de contractes, sobretot els mercantils o propis dels comerciants,¹⁷ permetien operacions d'aquesta índole, amb interès. Al segle XV, amb l'aprovació dels pontífexs, es va generalitzar al camp i a les ciutats el cens consignatiu, pel qual es rep una quantitat en diner i es carrega sobre un immoble fructífer que produeixi fruits, i, en contraprestació, es paga una pensió anual fins a la devolució del diner o capital.¹⁸ Es podia, per tant, percebre un interès, es garantia el capital amb un immoble. Equivalia a un préstec mutu amb interès, amb una garantia real o hipotecària, però jurídicament era molt diferent; es configurava com un cens i, per tant, no l'afectava la prohibició de la usura o de l'interès pel diner, fos quin fos el seu tipus o import. Amb el nom de censal, es va estendre àmpliament al País Valencià.¹⁹ Ambdues parts aconseguien avantatges palmaris amb aquests contractes:

15. A. MORA CAÑADA, *Monjes y campesinos. Nuestra Señora de la Valldigna en los siglos XVII y XVIII* (Alacant 1986).

16. B. CLAVERO, "Interesse": traducción e incidencia de un concepto en la Castilla del siglo XVI, «Anuario de Historia del Derecho Español», 49 (1979), ps. 39-97; *Prohibición de la usura y constitución de rentas*, «Moneda y Crédito», 143 (1977), ps. 107-131.

17. Especialment al dret mercantil marítim.

18. Sense pretendre de reunir els llibres vells escrits sobre aquest tipus de censos, ens han estat d'utilitat F. DE SOLÍS, *Commentarii de censibus quatuor libris*, 1 vol. i un altre d'apèndix (Alcalá 1594 i Madrid 1605); J. VELA DE OREÑA, *Dissertationum controversi tam in hispalensi quam granatensi senatu*, 2 vols. (Lió 1675); G. VELÁZQUEZ DE AVENDAÑO, *Tractatus de censibus Hispaniae* (Ginebra 1734); J. SALA, *Ilustración real de España* (Madrid 1820, encara que és del 1803, a València).

19. Sobre aquests contractes, a més de les referències de la nota anterior, *vid.* A. GARCÍA SANZ, *El censal*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», xxxvii (1961); B. ESCANDELL BONET, *La investigación de los contratos de préstamo hipotecario (censos). Aportación a la metodología de series documentales uniformes*, «Actas de las Jornadas de Metodología de las Ciencias Históricas», 5 vols. (Santiago de Compostella 1980), III, ps. 751-762, que el concep com a préstec hipotecari indegudament. És inadmissible la idea d'A. ALBEROLA ROMÁ, *Jurisdicción y propiedad de la tierra en Alicante (siglos XVII y XVIII)* (Alacant 1985), ps. 174-175, que, a més de negar el seu caràcter de cens consignatiu, el considera un dret personal al qual s'uneix accidentalment una hipoteca (*vid.* G. VELÁZQUEZ DE AVENDAÑO, *Tractatus*, caps. xxiii i lvii, folis 84 i s., 88, en el nombre 15, i 199 i s.; J. VELA DE OREÑA, *Dissertationum*, 35, núms. 102 i ss., folis 488 i s.; J. SALA, *Ilustración*, I, ps. 318-319). Si es considera personal (F. DE SOLÍS, *Commentarii*, llibre I, cap. IV, folis 47r-v i 55r i s., llibre III, cap. IV, ps. 218v i ss.) significa que el tercer posseïdor pot exercitar el benefici d'excusió, cosa que no comporta, si és aplicable, el caràcter personal. Si fos personal, com indica J. ESCRICHE, *Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia*, t. II (Madrid 1874), sota la veu de «censo consignativo», el personal seria un mutu amb interès, no admès per *Novísima*, 10, 15, 7, ja que no podríem distingir-lo. L'opinió de D. DE

— Les persones que tenien diners els col·locaven i es convertien en censalists, amb la qual cosa aconseguien per la pensió uns ingressos o rendes sense necessitat d'adquirir i explotar cap terra i sense exercir cap professió ni treball. La baixa noblesa o els ciutadans honrats²⁰ tenien una bona part de les seves rendes basades en aquests contractes.

— Els qui rebien el capital i el carregaven sobre les seves terres o els seus immobles, fossin o no pagesos, aconseguien un crèdit fàcil sobre els seus béns, reintegrable a llarg termini, sense venciment fix.²¹ Les taxes dels rèdits dels censos afavoriria els deutors fins a tornar-se, a la fi, un dels elements de la seva destrucció o decadència... Els censos consignatius es van estendre per tot Espanya. A l'edat moderna se'n pot detectar la presència als llocs més variats.²²

Els monarques, per mitjà dels juro, van utilitzar aquests mecanismes, així com les ciutats o les institucions. És un mitjà de crèdit força generalitzat, ço que li confereix una funció essencial en el període modern. Més tard retornarem sobre aquest aspecte; abans és preferible que continuem aquesta primera delimitació de les vies per obtenir diners.

3. Hi ha una tercera possibilitat de crèdit per als pagesos o els ciutadans, que és la del préstec amb interès, del qual se sap ben poc. Com que era prohibit, és difícil seguir-ne les petjades. Es devia establir oralment o mitjançant document privat, i el seu ús no degué ser gaire freqüent al camp valencià fins al segle XIX. Que existia és fora de dubte, si jutgem pel testimoni de Mayans, que tenia por que augmentés «*el daño de las usuras, que son en el día de hoy una plaga general, porque los mercaderes que ven que por medio de ellas aseguran los ocho, los diez y seis, los veinte, los treinta y más por ciento, según su codicia, no quieren exponerse a los peligros del mar, y esta es una de las causas de la ruina del comercio*».²³ Als llibres del registre de la propietat, que comencen a la fi del segle XVIII, no s'hi inscriuen les hipoteques que, com a garantia real, acompanyen generalment els préstecs; encara als anys quaranta del segle passat, a la Ribera de Xúquer els préstecs s'assenten com a gratuïts o a un interès molt reduït, bé que la repetició d'un prestamista en una mateixa localitat fa pensar una altra cosa.²⁴ Amb la decadència dels censals s'obriria el camí al contracte mutu o préstec...

COVARRUBIAS Y LEIVA, *Variarum resolutionum*, llibre III, cap. VI, a *Opera omnia*, 2 vols. (Ginebra 1723), folis 315 i s., vol establir la possibilitat que s'imposi com un cens personal que sigui lícit; va en contra el seu comentador, D. IBÁÑEZ DE FARIA, *Novae additiones, observationes et notae ad libros variarum resolutionum...*, 2 vols. (Ginebra 1728), II, folis 68 i ss.

20. Sobre la noblesa valenciana després de la Nova Planta, M. MADRAMANY CALATAYUD, *Tratado de la nobleza de la corona de Aragón, especialmente del Reino de Valencia* (València 1788). Respecte a la seva participació en els censals de la ciutat de València, en tractarem més endavant, al quadre de la pàgina 115.

21. Si es deixés la determinació al censalista seria usura (F. DE SOLÍS, *Commentarii*, llibre I, caps. VIII i IX; llibre IV, únic capítol, folis 86r i ss., 97r i ss., 234v i ss.; G. VELÁZQUEZ DE AVEDAÑO, *Tractatus...*, cap. CI, folis 356 i ss.).

22. Per exemple, de fortunes de bascos al segle XVIII, E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Crecimiento económico y transformaciones sociales del país vasco, 1100-1850* (Madrid 1974).

23. G. MAYANS I SISCAR, *Epistolario. V Escritos económicos* (València 1976), p. 133.

24. Es pot veure als registres que es conserven a l'Arxiu del Regne de València, corresponents a diversos pobles de la Ribera. Al segle XVIII només apareixen censos, com es pot constatar a M. PESET, *Propiedad y señorío en la Ribera del Júcar*, «1a. Assemblée d'Historiadors de la Ribera» (València 1981), ps. 99-159, i T. HERNÁNDEZ SEMPERE, *La inscripción de censos en Albalat de la Ribera: propuestas para un estudio sobre el crédito privado en el campo*

El préstec posseeix indubtables avantatges en comparació del cens consignatiu o censal, a favor del creditor, vagi o no acompanyat d'hipoteca per garantir-ne l'obligació:

— Hom presta una quantitat en diners, a retornar en un termini preestablert, curt, amb la possibilitat d'executar els béns o el patrimoni del prestatari. S'estableix un interès, que remunera el diner rebut, segons la taxa convinguda i en els terminis assenyalats.

— Si s'hi afegeix una hipoteca sobre determinats béns, s'estableix una garantia real, amb més seguretat per a l'execució del deute. La responsabilitat patrimonial genèrica —a vegades fins i tot amb presó per deutes—²⁵ es completa amb l'especial garantia hipotecària.

No cal acabar de completar la descripció d'aquests mecanismes jurídics,²⁶ puix que només preteníem de determinar-los com a mitjans d'obtenció de crèdits que podien emprar els pagesos. La seva expansió per la ruralia valenciana pertany, evidentment, a etapes posteriors. Fins als darrers anys de l'antic règim trobem a Aiora que els llauradors quan tenen necessitat de gra per a la sembra el reben del seu senyor, el duc d'El Infantado, en espècie, amb l'obligació de tornar-lo en diner a l'època de la collita. El benefici del duc devia consistir en la diferència estacional dels preus, que a l'estiu es paguen, quan són més baixos, al nivell de l'hivern.²⁷ Aquests contractes no responen a la figura del préstec mutu, encara que poden cobrir finalitats anàlogues; semblaria, més aviat, una ajuda graciable del senyor, el qual, però, aconseguiria un cert benefici mitjançant un contracte amb garanties assegurades. Un contracte sense nom que presenta una clara figura d'èpoques antigues...

Són tres vies que s'han anat esglaonant en el temps, des de la tolerància en el pagament de les rendes —com també utilitzacions de vendes a carta de gràcia o amb preu ajornat— fins al préstec amb hipoteca de clara factura capitalista; des de

valenciano durante el setecientos, «Actes du I Colloque sur le Pays Valencien à l'Époque Moderne» (Pau 1980), ps. 283-313.

Això no obstant, apareixen al País Basc més aviat; ¿devien existir a la ciutat de València en igual proporció? Vid. E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Del censo a la obligación: modificaciones en el crédito rural antes de la primera guerra carlista en el País Vasco*, dins *Historia agraria de la España contemporánea*, ed. per A. GARCÍA SANZ i R. GARRABOU, 2 vols. (Barcelona 1985), I, ps. 297-305, possiblement en nombre major que no es registren, que són només els que duen una hipoteca afegida, ja que la seva existència és possible fins i tot per document privat o mitjançant penyora. Conceptualment no es pot qualificar d'obligació o de «crèdit hipotecari capitalista», sinó de préstec mutu amb interès, acompanyat d'hipoteca o no.

25. Sembla que desapareix al llarg del XVIII, segons opinió de F. TOMÁS VALIENTE, *La prisión por deudas en los derechos castellano y aragonés*, «Anuario de Historia del Derecho Español», xxx (1960), ps. 249-489, en especial les darreres pàgines.

26. És regulat al títol I de la 5a. partida i, per tant, és analitzat pels seus comentadors, Gregorio LÓPEZ, o J. G. i J. i S. de HERMOSILLA, *Notae, additiones, et resolutiones ad glossas legum Partitarum D. Gregorii Lopetii* (Ginebra 1751), t. I, títol I, «Que fabla de los empréstitos», lleis I-VIII, folis 16-76. En general es tracta amb la usura, o en contrast amb els censos; per exemple, F. DE SOLÍS, *Commentarii...*, llibre I, cap. v, folis 55r i ss., especialment nús. 14, 15, folis 62r i ss., es concep com a venda, així com a penyora, dipòsit, mutu, comodat, etc., cap. IV, 49r i ss. Especialment com a compra-venda, J. VELA DE OREÑA, *Dissertationum...*, II, diss. 36, nús. 4 i ss., folis 4 i ss.; G. VELÁZQUEZ DE AVENDAÑO, *Tractatus...*, cap. XIX, folis 68 i ss.; J. SALA, *Ilustración...*, ps. 307 i s.

27. M. J. GIMENO SANFELIU, J. A. ADAM DURÁ, *Datos para el estudio del endeudamiento del campesinado en Ayora (1786-1805)*, «Estudis. Revista de Historia Moderna», IX (1981-1982), ps. 205-225.

l'edat mitjana fins gairebé als nostres dies, amb un període intermedi que es caracteritza per la prohibició del préstec i els censos consignatius com a instruments de crèdit.

Juros i censals

Els censos consignatius no recauen únicament sobre terres i cases, sinó que també són àmpliament utilitzats pels ens públics, per la corona o pels ajuntaments, gremis, etc. Si són el mitjà normal de crèdit, ¿per què no han de ser emprats pel rei o pels altres organismes públics, sempre ben necessitats de cobrir dèficits o d'iniciar empreses?

El monarca, els ajuntaments i altres ens col·lectius tenen necessitat de diners i en prenen carregant els *juros* o els censals sobre les rendes públiques, o sigui, sobre els propis ingressos; es comprometen a pagar un interès i, un cop arribat el moment, a tornar el capital.

Els *juros* castellans, que han estat mereixedors d'alguns estudis força profunds, tenen una certa analogia amb els censals. No és l'hora, ara, d'especificar-ne els caràcters, ja que ens interessen només com a fons.²⁸ Aparegueren al segle xv, però els Reis Catòlics, ja a la primeria de llur regnat, en procuraren l'agencament; es multiplicaren al llarg del segle xvi i patiren després una sèrie de vicissituds que deterioraren les seves possibilitats. Les fallides del regnat de Felip II de Castella no van ser altra cosa que la transformació dels assentaments a curt termini en *juros* consolidats, amb la pèrdua consegüent per a molts que havien invertit en préstecs a la corona. Aquesta no va poder fer cara a les seves obligacions, entre les quals els rèdits dels *juros* suposaven una forta càrrega. El sanejament dels *juros* era molt perillós, perquè hauria produït de manera immediata la pèrdua de crèdit, si se'n reduïa l'interès o el capital; hom no podia ni pensar a redimir-los per compra o per devolució del seu nominal..., però calia desembarassar les rendes de la corona d'una càrrega tan pesada, i així es va fer, amb greus dificultats, des del segle xvii. Per una banda, se'n reduí l'interès —el 1621 tots al cinc per cent— i, per l'altra, se segrestà una part de les rendes que produïen, més als forasters que a la gent del país.

Aquesta política va produir —amb el desastre administratiu existent— una baixa del crèdit públic, per ço es féu molt difícil de col·locar les noves emissions, puix que s'adquirien només per sota del seu valor nominal. Hi va haver operacions de venda forçoses a les províncies, a determinades comunitats o a empleats públics. Durant el segle xviii hom hi va entrar més a fons: des del 1703 es va descomptar un terç a tothom i, des del 1710, la meitat als dels particulars i un

28. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Política y Hacienda de Felipe IV* (Madrid 1960), ps. 315-329; també la seva síntesi excellent *Política fiscal y cambio social en la España del siglo XVIII* (Madrid 1984), ps. 50, 90 i s. i 116, entre d'altres; M. ULLOA, *La hacienda real de Castilla en el reinado de Felipe II* (Madrid 1977^a), ps. 130 i ss., 844 i ss.; A. CASTILLO PINTADO, *Los juros de Castilla. Apogeo y fin de un instrumento de crédito*, «Hispania», xxiii núm. 89 (1963), ps. 43-70; J. BARTHE PORCEL, *Los juros. Desde el yuro de heredad hasta la desaparición de las cargas de justicia (siglos XIII al XX)*, «Anales de la Universidad de Murcia», III (1948-1949), ps. 219-287. Amb prou feines aporta cap detall M. GARZÓN PAREJA, *La hacienda de Carlos II* (Madrid 1980), ps. 335-336, i menys encara en la seva *Historia de la hacienda en España* (Madrid 1984).

terç als d'obres piadoses. El 1727 es reduí el seu rèdit del 5 % al 3 %, i en el regnat de Ferran VI pràcticament es deixaren de pagar, bé que més tard hom va tornar a plantejar-se'n el pagament i l'extinció, fins a arribar a l'època liberal.

Aquestes precisions pretenen només de fer referència als *juros*, la florida i davallada dels quals va ser anterior als censals, que són el que ara ens interessa.

En aplicar aquesta figura jurídica —el cens consignatiu protegit per rendes o ingressos públics— a l'àmbit municipal valencià, se li dóna el nom de censals, com als que es carreguen sobre terres o cases. A partir del segle xv es generalitzà entre els municipis aquesta manera d'aconseguir diners, que remunera amb una certa generositat els censalistes o tenidors d'aquestes càrregues sobre la hisenda municipal —amb un 6,6 la ciutat de València— i, amb una acurada administració, aconsegueixen de disposar sempre de diner. El monarca mateix empra aquest mecanisme a través dels ajuntaments o del reial patrimoni.²⁹ La major part dels municipis l'utilitzen...

Sabem que al segle xvi l'ajuntament de València —un dels pocs que ha estat estudiat des d'aquesta perspectiva—³⁰ mostra una gran càrrega de censos, que suposen un principal de 58.293,5 lliures. Es reparteixen entre 896 tenidors de censals, que es distribueixen de la manera següent:

Censals sobre la ciutat de València
anys 1536-37

<i>grup o classe</i>	<i>pensions (en sous)</i>	<i>percentatge</i>
noblesa	629.747 s. 7	54,02
clero		
patrimoniales	13.406 s. 8	1,15
instituciones	48.516 s. 4	4,16
tercer estat		
ciudadans	224.127 s.	19,23
gremis i mercaders	55.681 s. 3	4,78
professionals	85.417 s. 4	7,32
hospitals i d'altres institucions	42.472 s. 4	3,64
altres	66.502 s. 4	5,70
	1.165.870 s. 10	100

Font: R. FERRERO MICÓ, *Organización y hacienda*, cap. I. La majoria d'altres pertany a vídues no nobles.

El clero tenia una participació mínima, ja que, com que no pagava impostos, no se li permetia que es beneficiés amb aquests censals. Això no obstant, amb el temps serà el principal tenidor dels censals sobre municipis i sobre d'altres institucions i individus. No coneixem gaire bé aquesta progressió de censals en mans del clergat, excepte en algun cas particular, com ara el del Col·legi del Corpus

29. Vid. E. BELENGUER, *València en la crisi del segle XV* (Barcelona 1975), ps. 45-46, o els que apareixen al reial patrimoni a través de la sèrie Mestre Racional a l'Arxiu del Regne de València.

30. R. FERRERO MICÓ, *Organización y hacienda del municipio valenciano durante el reinado de Carlos V* (en premsa).

Christi, en el qual es percep la col·locació de diners per part d'aquesta institució des dels inicis.³¹ En canvi, la noblesa apareix en el quadre anterior amb la major part del capital i de les pensions, situació que cedirà amb el temps a l'Església.

S'ha de ressaltar, també, la importància del bloc de censals que posseeixen els ciutadans honrats. Certament, aquests i d'altres constitueixen la base de les seves fortunes i —perquè vivien de renda— el fonament de la seva categoria social. Els ciutadans honrats es caracteritzen, precisament, pel fet que no exerceixen cap ofici i que es mantenen, semblantment a la noblesa, mitjançant rendes o ingressos d'aquest tipus.

Els censals sobre municipis, sobre la diputació o sobre els col·lectius tenien avantatges addicionals respecte als individuals. No en responia un immoble, però sí que ho feia una comunitat, la qual, amb les seves rendes i béns, garantia el pagament puntual i la seva devolució o quitament al final. Per als pobles significava una possibilitat d'aconseguir diners quan en necessitaven per causa d'alguna calamitat, per haver de realitzar obres o bé per atendre despeses.

Es carregaren de censals de tal manera que a la fi del segle XVII i sobretot durant el XVIII es trobaren amb gravíssimes dificultats per pagar. Aquesta situació determinà la decadència dels censals, puix que ningú no volia invertir —en sentit vulgar— diner per adquirir-ne, perquè no se satisfien les pensions ni tampoc els capitals, es reduïen els seus imports...; és una altra cosa que a nivell particular funcionessin una mica millor, però també aquests es veieren afectats per la reducció de l'interès. Vegem-ho ordenadament.

La decadència dels censals

La desaparició d'aquests mecanismes de crèdit que són els censos consignatius és deguda, essencialment, a la transició entre el feudalisme tardà i les noves condicions econòmiques i socials —els nous instruments jurídics— del liberalisme: es pretén que hi hagi una fluïdesa en la circulació de productes i de terres, per la qual cosa no poden estar carregats amb censos de llarga durada. Es vol centrar en el domini de la terra les decisions lliures que generaran rendiments millors, segons les idees liberals, deixar una gran mobilitat al capital en diner, a fi d'heure'n beneficis, i no immobilitzar-lo a l'arbitri del censatari, cosa que comporta que amb el temps es devaluï. El nostre plantejament no aspira a una perspectiva tan general, sinó només a precisar alguns aspectes d'aquest procés al País Valencià. Pretenem presentar algunes dades i algunes interpretacions més concretes que ajudin a entendre una mica aquest complicat procés de la transició.

El nostre problema ara és d'establir la situació dels pobles i cercar les causes —almenys les més generals— que han produït el seu endeutament, que voreja la fallida. Molts dels pobles s'adrecen al rei a la recerca d'una solució i addueixen com a raó de no poder pagar les pensions dels censals el fet que des de la

31. M. PESET, M. F. MANCEBO, V. GRAULLERA, *El señorío de Alfara*, ps. 14-18. També a les visites d'amortització d'algunes esglésies, en descriure els seus béns, del 1739 al 1742, es veu que les compres de censos per part de l'Església s'inicien al segle XVII (Arxiu del Regne de València, Batllia, lletra A, amortització i segell núm. 2.390, Sant Bartomeu, i núm. 2.356, Sant Tomàs).

Nova Planta i des de l'establiment de l'equivalent no poden fer derrames o repartiments sobre els veïns i, no tenint-ne prou amb els seus migrats propis i arbitris, no poden atendre el pagament i quitament dels censals. La situació durava ja, segurament, des del segle anterior; per causes diverses —la facilitat d'aconseguir diners d'aquesta manera— els pobles es carregaren amb un excés de censals, de manera que es trobaren en situacions de difícil resolució.³² El segle XVIII encara va ser pitjor, i la ciutat de València, ja des de la primeria de la centúria, va deixar de pagar els censals —millor dit, pagava només un terç de les pensions.³³ La Diputació del General tampoc no pagava i, a la fi, retornà una part dels capitals dels seus censos³⁴ i desaparegué definitivament.

La política de Felip V va incidir en la decadència dels censals de dues maneres: amb la seva taxa i amb la nova fiscalitat que introduí al regne de València. Creiem que ambdues mesures, més que respondre a una determinada política econòmica, van lligades al desenvolupament del poder monàrquic en els anys de la Guerra de Successió i de la Nova Planta. Les conseqüències, però, en l'economia valenciana foren molt profundes. Podem analitzar-les.

1. La victòria filipista canviarà profundament les institucions de València; es transformarà el fisc, que passarà del vell patrimoni reial dels reis de la corona catalano-aragonesa a completar-se amb repartiments sobre la riquesa —amb l'excepció del clergat—, que n'és l'equivalent.³⁵ No entrarem en la seva descripció, però cal dir que les seves conseqüències foren molt importants.

Per causa dels repartiments que es feien en els pobles gairebé des dels inicis de l'ocupació borbònica de Felip V, aquests es trobaren amb una pressió fiscal major. El rei, a fi de mitigar-la, prohibí que es fessin d'altres derrames que no fossin les de l'equivalent, amb la qual cosa les hisendes municipals, que s'hi basaven en part, es veieren col·lapsades. Fins i tot en algun cas, per fer cara amb rapidesa als requeriments del rei, els municipis manllevaren dels seus fons o bé concertaren censals, i la situació s'agreuà.³⁶ En tot cas, deixaren de pagar pensions o

32. S'hauria de fer un estudi de les concòrdies del segle XVII, que són citades a les posteriors, com, per exemple, la de Mutxamel del 1651 (Real Acuerdo 1744, folis 486 i ss.); la d'Almoradí del 1688 (Real Acuerdo 1742, foli 886v; 1747, foli 601; i 1757, foli 413); Andilla de 1691 (Real Acuerdo 1572, foli 592); Cocentaina del 1697 (Real Acuerdo 1742, foli 1082, i 1743, foli 441) etc.

33. En totes les visites d'amortització (vegeu les notes 77 i següents), els capitals dels censos sobre l'ajuntament es redueixen a un quart per aquesta raó. En una d'aquestes s'hi pot llegir: «... en el discurso de los 30 años inmediatos pasados sólo ha pagado 7 años y un mes, que corresponde cada un año 2 meses y 25 días» (Arxiu del Regne de València, Bailia, lletra A, núm. 2.356).

34. Col·lecció de *Pragmáticas* de la Facultat de Dret, Història del Dret, núm. 4.332, 120, *Demostración de la verdad y de la justicia que asiste al cabildo de la santa metropolitana iglesia de Valencia y a los demás acreedores de la ciudad y generalidad...* (s.l., s.a.), ps. 82 i s. D'altres es paguen més tard, segons consta a les visites d'amortització.

35. J. ROMEU LLORACH, *El sistema fiscal valenciano 1715-1823* (Castelló de la Plana 1981); vegeu també els seus articles *Notas para el estudio del equivalente y otras contribuciones del país valenciano en el siglo XVIII*, «Estudis d'Història Contemporània del País Valencià» (València 1978), ps. 45-77, i *El nuevo régimen fiscal valenciano del absolutismo borbónico*, dins *Estudios de hacienda: de Ensenada a Mòn*, editat per M. ARTOLA i L. M. BILBAO (Madrid 1984), ps. 467-483. Vegeu les referències més recents a la nota 37.

36. Fins i tot originà la fallida de la taula de canvis. Sobre aquestes imposicions, *vid.* M. F. MANCEBO, *El primer ayuntamiento borbónico de la ciudad de Valencia*, dins *Estudios de Historia de Valencia* (València 1978), ps. 293-307.

Censals del Col·legi del Corpus Christi sobre els pobles
any 1795

(en lliures, sous i diners)

<i>lloc</i>	<i>data</i>	<i>capital</i>	<i>pensió</i>	<i>pensió reduïda</i>	<i>endarreriments</i>	<i>anys endarrerits</i>
Agullent	1594	14.000	700	420	53.920 ll. 10 s. 2	95
Algemesí	1609	18.712 ll. 9 s. 10	935 ll. 12 s. 6	561 ll. 7 s. 3	103.541 ll. 2 s. 8	139,5
Algemesí	1620	1.860	93	55 ll. 16 s.	3.628 ll. 6 s.	57
Albaida	1686	4.000	200	120	565 ll. 9 s. 8	4,7
Alcúdia	1686	5.000	250	150	2.238 ll. 18 s. 10	14,9
Carcaixent	1592	10.000	500	300	4.668 ll. 8 s.	15,6
Carcaixent	1661	600	30	18	443 ll.	24,6
Cullera	1686	3.000	150	90	106 ll. 4 s. 8	1,2
Elda	1691	1.000	50	30	2.178 ll. 3 s. 3	61,6
Elda	1697	500	25	15	999 ll. 13 s. 9	58
Eslida	1401	375	9 ll. 7 s. 6	9 ll. 7 s. 6	59 ll. 1 s.	6,3
Xest	1675	500	25	15	642 ll. 10 s. 4	42,8
Ibi	1594	17.000	850	510	43.090 ll. 6 s. 2	68,7
la Iessa	1613	600	30	18	1.490 ll. 11 s. 1	67,7
Morvedre	1588	10.000	500	300	10.478 ll. 6 s.	34,9
Morvedre	1588	10.000	500	300	10.188 ll. 18 s.	34
Olleria	1590	10.000	500	300	17.528 ll. 7 s. 6	53
Ontinyent	1594	15.080	754	452 ll. 8 s.	28.360 ll. 17 s.	55,6

Font: M. PESET, M. F. MANCEBO, V. GRAULLERA, *El señorío de Alfara*, p. 16.

s'hi retardaren fins a extrems insospitats en els anys de règim foral. En el quadre ho observarem en diversos pobles.

Ens trobem amb una situació que no té eixida. Els deutes dels pobles són tan grans que no es poden solucionar per la via normal: com tantes altres vegades, els inversors foren defraudats des del poder públic. Adquiriren uns censals per col·locar els seus sobrers i per aconseguir unes rendes anuals, així com, a la fi, la devolució del capital. Els pobles, amb aquest reclam, captaren molts estalvis, però després no els van poder retornar. El monarca, que necessitava diners per equilibrar el seu pressupost —el qual havia de fer cara a unes elevadíssimes quantitats de *juros* sobre la corona—, incrementà els impostos i, per no ofegar els pobles, impedí que es repartissin quantitats per als municipis. Va donar el cop de gràcia a allò que ja abans era en males condicions. Després —com ho demostra el quadre en què se li demana que atengui les necessitats dels diversos pobles— accedí a donar llicència per als repartiments o derrames, però aleshores ja el crèdit a través de censals havia rebut un cop mortal. La gent ja no estava disposada a col·locar el seu diner en censals —hom havia perdut, amb tota la raó, la confiança en el sector públic o col·lectiu.

El desenvolupament del poder reial, de la monarquia, exigí l'elevació dels impostos als regnes de la corona d'Aragó. Sense reparar en el perjudici que ocasionava en el sector del crèdit, el rei, cada cop més poderós, es veu forçat, a fi de mantenir les exigències del poder, a trencar el crèdit dels seus municipis, i a posar impostos sobre la noblesa, encara que aquesta, en transformar l'equivalent, un impost sobre la riquesa, en bona part en un impost sobre el consum, aconsegueix d'escapolir-se'n.³⁷ S'ha de reconèixer que la maquinària de la corona produí força danys en l'economia valenciana, bé que també alguns beneficis, en ampliar el mercat o racionalitzar la imposició.

2. Té tanta importància com les penúries municipals exposades, o més, la pragmàtica sanció del 9 de juliol del 1750, que redueix els censos consignatius del 5 % al 3 % als regnes de la corona catalano-aragonesa, tal i com es va fer el 1705 a Castella. S'addueix diverses raons per a aquella determinació reial: «*Sabed que habiendo sido distintos los réditos de los censos que se han permitido y prescripto por mis antecesores en estos reinos, alterándolos según lo iba pidiendo la conveniencia común de los vasallos, de modo que en tiempos no muy remotos se pagaba un crecido interés, después se fue moderando conforme la variación de las cosas, como ha sucedido a poca diferencia, en todos los países de Europa.*»³⁸

Aquesta mesura del monarca, però, s'ha d'atribuir, més aviat, a la Guerra de Successió; hom entén que els deutors són sempre la majoria, les classes inferiors,

37. Sobre aquest impost, *vid.* M. PESET, *La ciudad de Valencia y los orígenes del equivalente*, dins *Una oferta científica iushistórica internacional al doctor J. M. Font Rius por sus ocho lustros de docencia universitaria* (Barcelona 1985), ps. 321-344; J. CORREA BALLESTER, *El equivalente y el municipio de Valencia* (València, en premsa); L. FERNÁNDEZ SANTANA, *Unas precisiones sobre el equivalente de Valencia*, a *Estudios de hacienda*, ps. 217-230.

38. *Pragmática que su Magestat ha mandado promulgar, reduciendo los réditos de los censos de la corona de Aragón del cinco al tres por ciento, conforme a la que se publicó para los Reynos de Castilla y León en veinte y tres de febrero de mil setecientos y cinco* (Madrid, Antonio Sanz, Impresor del Rey N. Señor y de Su Real Consejo; original: València, Vídua d'Antonio de Bordñzar, impressora de la Real Audiencia, 1750). És el núm. 8 de la col·lecció de pragmàtiques citada a la nota 34.

i d'aquesta manera hom volia atreure'ls a la causa de Felip V. A València es va entendre aquesta disposició amb la derogació del dret valencià i l'aplicació del castellà pel decret del 29 de juny de 1707. Quan es volgué reduir els censals, s'aixecaren diverses veus, en especial des del capítol catedralici, que devia estar fortament afectat, perquè posseïa molts censos i censals.³⁹ Les raons adduïdes són diverses, des d'assenyalar la immensa pèrdua que sofriria la catedral, fins a ressaltar que eren emfitèutics —ço que era cert per a alguns censos, no per a d'altres, dels que posseïa la catedral—; o, encara, que la pragmàtica de Castella no podia ser aplicada, sense més ni més, a València, o que el crèdit —ací hi veien clar els canonges— sofriria una minva pregona que afectaria eclesiàstics, nobles, mercaders i altres particulars.

De seguida es va deturar l'aplicació de la pragmàtica primera, però el 1750 es dictà per als regnes de la corona d'Aragó en aquests termes: «*Que en todo el distrito, y provincias de mi corona de Aragón se observe la referida pragmática sanción de veinte y tres de febrero de mil setecientos y cinco, sobre la minoración de réditos de los censos redimibles y al quitar, como en ella se previene; y para su mejor inteligencia y cumplimiento, declaro que la reducción de cinco a tres por ciento se ha de entender en todos los censos consignativos reales, personales o mixtos que estuvieraen creados o se fundaren adelante, sin embargo de qualquiere firmezas, cláusulas y pactos que tengan sus escrituras, aunque sea el reservativo de dominio que se practica en algunos territorios...*»⁴⁰

Quina era la raó autèntica d'aquesta mesura? Creiem que, segons la situació del País Valencià, semblava a primer cop d'ull una solució adequada per posar remei a les queixes que li trametien els municipis valencians sobre la càrrega excessiva que significaven els censals, tal i com hem dit. Que l'Església podia veure disminuïdes les seves rendes? Això no era cosa que preocupés el rei Ferran VI, com, sense cap mena de dubte, preocupà el seu pare, Felip V, anys abans quan no s'atreví a estendre a València la pragmàtica del 1705. Devia pensar que era una compensació per als municipis, puix que la major pressió fiscal havia posat en perill les seves hisendes.

Ben segur, els censalistes ja havien perdut la confiança en aquesta col·locació del diner: una ensigna el 1705 hagué de ser un clar avís. Sobretot, havien de sentir pels seus interessos que es reduïssin les pensions o que no es paguessin; primer foren alguns casos, després de manera general a les diverses poblacions es va deixar de satisfer els rèdits. ¿Qui, doncs, si tenia alguns diners, els havia d'invertir en censals sobre pobles o sobre particulars? Almenys una àmplia part dels inversors va cercar a d'altres llocs rendibilitats millors i major seguretat. Si a tot això afegim que la llarga duració dels censals feia que patissin una devaluació secular —molt notable al segle XVII amb la inflació de la moneda de billó, o al XVIII amb la pujada dels preus que va omplir tota la centúria—,⁴¹ enten-

39. Sobre aquests memorials i la seva referència, *vid.* M. PESET REIG, *Notas sobre la abolición de los Fueros de Valencia*, «Anuario de Historia del Derecho Español», XLII (1972), ps. 688-691. Són els núms. 9, 10 i 11 de la citada col·lecció de pragmàtiques citada a la nota 34.

40. *Pragmática que su Magestat...*, sense paginació. Obra citada a la nota 38. Hi ha un memorial de G. MAYANS I SISCAR, *Epistolario V*, ps. 214-245, en nom de les parròquies de València.

41. Ens remetem a E. J. HAMILTON, *War and Prices in Spain (1651-1800)* (Nova York 1969), i J. M. PALOP RAMOS, *Fluctuaciones de precios y abastecimientos en la Valencia del siglo XVIII* (València 1977).

drem el perquè de la seva desaparició progressiva: cap als anys quaranta el procés és acomplert. Podem admetre que encara es carreguin censals, sobretot contra particulars, però la tendència ha canviat per complet.

La limitació que s'havia establert de les derrames o repartiments en els pobles, gremis i parròquies amenaçava de destruir tot el traçat creditici existent. Les queixes mogueren l'audiència a recórrer al monarca, el qual, davant les consideracions llargues i exactes d'aquesta, va obrir la possibilitat d'acudir al consell per la reial cèdula del 4-3-1730: «...nos representasteis que, entre los especiales privilegios que tenia ese reino en sus abolidos fueros, era el que cualquier universidad, villa o lugar de los que le componen pudiese por sí, sin facultad real imponerse arbitrios para satisfacer sus obligaciones y cargos y que, en consecuencia de ella, se cargaron muchos censos sin más autoridad que la propia ni proceder otra solemnidad que la que se acostumbra y es precisa en la enajenación de bienes de menores que era el decreto de cualquier juez que conociese del motivo, urgencia o necesidad que les obligaba a contraer, lo cual en los lugares de señorío particular de suplía con sola la licencia y permiso de el dueño del lugar. [...]. Con cuya solemnidad eran innumerables los que se encontraban cargados sobre estos comunes y que para satisfacerles no señalaban hipotecas o arbitrios especiales sino que generalmente se hipotecaban todos los bienes del común y los de los particulares vecinos que al presente eran y de los futuros entre quienes se dividía a proporción la carga de estas responsiones, unas veces por derrama o tacha que llamaban y otras por arbitrios; y cuando se atrasaban o diferían era corriente en los tribunales el despacharse las ejecuciones, no sólo contra los bienes del común, sino contra los alcaldes y regidores en quienes se presumía estar el depósito de estas derramas y contra los particulares vecinos del lugar...»⁴²

La descripció és perfecta, però les coses han canviat profundament. Hom ha suprimit les derrames i els pagaments s'han retardat notablement; mentrestant, l'audiència no despataxa execucions. Alguns pobles han perdut la llicència per fer repartiments o carregar arbitris i l'han obtinguda del rei, mentre que d'altres es neguen simplement a pagar i s'endarrereixen —l'audiència només despataxa contra els escassos béns comunals o contra els que s'havien obligat i els seus hereus, però si eren antics no se sabia qui eren. No s'atrevien a executar sobre particulars, com en els temps forals, ni es veia cap possibilitat de fer recaure els pagaments sobre els particulars, perquè hi havia tants endarreriments. En aquest supòsit, hi havia el risc que els pobles es despoblessin. L'audiència adopta una solució intermèdia, no concedeix execucions i no s'atreveix a admetre repartiments, encara que considera que és l'únic mitjà, que no pot però ser de justícia, sinó decisió del govern sobirà, del rei. Aquest determinà, d'acord amb el seu consell, que es donessin les ordres oportunes «a todas las ciudades, villas y lugares de ese reino, a fin de que la que se hallase gravada de censos con atrasos y

42. Real Acuerdo de la Audiencia 1730, folis 130 i ss. Arxiu del Regne de València.

L'execució per pensions de cens és possible (L. VELÁZQUEZ DE AVENDAÑO, *Tractatus de censibus Hispaniae*, Ginebra 1734, cap. 98, ps. 345 i ss.). Més estricte en el dret foral valencià, L. MATHEU Y SANZ, *De regimine Regni Valentiae* (Lió 1704), cap. 12, 2, núm. 67 i 3 núm. 22 i ss., ps. 602-603 i 607-608, així com *Fori Regni Valentiae* (València 1547-1548), I, 4, 23, 58 i 59, folis 123r i ss., pragmàtiques convertides en furs de 1428 i 1444. En introduir-se el dret de Castella segurament es va complicar, perquè allà es discuteix sobre l'exercici de la via sumària executiva (F. DE SOLÍS, *Commentarii...*, llibre III, folis 198 i ss.).

*sin caudales públicos para satisfacerlos, y obligados sus vecinos particulares, ocurran por esta vez a esa audiencia, donde justifiquen la calidad de los atrasos y créditos que contra sí tuvieren y sus atrasos, qué fondos tienen para satisfacerlos, y cuanto necesita todos los años para sus gastos, y que asimismo propongan el arbitrio o medio que les pareciere menos gravoso para irse desempeñando y pagando a sus acreedores, sobre todo lo cual hareis las averiguaciones y justificaciones necesarias».*⁴³

Les remetien al Consell de Castella, el qual decidia, amb consulta al rei. Els memorials van ser nombrosos, ço que ens permet conèixer la situació dels pobles i l'amplitud que, sense cap mena de dubte, tenia el problema. D'aquesta manera es van fer alguns pagaments, amb dificultat, però, i, gairebé sempre, a través de concòrdies amb els censalistes. En el quadre adjunt, amb major o menor riquesa de dades, segons constin o no al memorial, apareixen uns cent pobles del País Valencià, molts en un estat realment calamitós. El rei Felip V s'interessà per les concòrdies, que segurament no eren conegudes a Castella, pròpies de la corona aragonesa. El 1732 es preguntava quin era el fur, el privilegi o el costum que les havia introduïdes, quines comunitats o persones en podien realitzar; les seves regles o solemnitats perquè fossin vàlides; si es podien fer d'ofici i quin dret tenien els creditors a dissentir-ne o bé si els podia obligar la majoria...⁴⁴

Les concòrdies se celebraren en un gran nombre i no podem entrar a analitzar-les —un altre tema que pot quedar per al futur. Els clergues, que eren els majors posseïdors de censals, pensaren segurament que era la millor via per salvar una part del desastre —si els *juros* s'havien enfonsat en el segle XVII, no és estrany que ara li toqués el torn als censals. Al començament de les concòrdies, en la relació de censalistes, es pot apreciar sempre l'enorme pes del clero; en la del Puig de Santa Maria del 1736 que cita els capitals dels censos (vegeu més endavant, p. 125), es pot apreciar que és quasi la totalitat.

43. Real Acuerdo de la Audiencia 1730, folis 136r, i ss.

44. Real Acuerdo, 1732, folis 119r i ss.; com a antecedent d'aquestes disposicions hi ha una altra reial cèdula del 15 de novembre de 1725, en relació amb execucions sobre censals de Xàtiva (Real Acuerdo, 1726, folis 319r i ss.).

Estat dels pobles

<i>poplació</i>	<i>capital</i>	<i>endarreriments</i>	<i>pensions</i>	<i>despeses</i>	<i>ingressos</i>	<i>referències</i>
Aín	2.200		110	184,2	211,8	1750, f. 375 1732, f. 345
Alaquàs	17.164,8	26.020		218	300	1734, f. 760 1751, f. 820
Albaida	30.067,4	15.595,4	1.541,8		1.500	1752, f. 625
Albalat de Pardines		4.373	818,7	840	765	1742, f. 935
Alberic			1.927,5			1735, f. 287 1734, f. 603
Alcoi	65.830	4.565,7	3.294,4	1.327,6	1.154,5	1746, f. 648 1753, f. 614
Alcubles	12.550	8.710	627,5	440	570,4	1742, f. 603
Alcúdia de Carlet			1.767,1	1.145	720	1732, f. 294
Aldaia	9.810,5	2.192,9	493,5	200	251,4	1747, f. 514
Alfafara	16.782	5.734,7	(839,2)		197	1749, f. 532 1734, f. 639
Algemesí	1.282,7			3.126		1741, f. 593 1738, f. 301
Alginet					920	i 317
Almassora		9.988	1.537	568	1.982	1740, f. 528 1733, f. 447
Almenara		1.990	983,3	683	623	1731, f. 430 1735, f. 371 1733, f. 451
Almonesir i Almonesir i Algímia d'Almonesir					104	1735, f. 511
Almoradí	27.541	1.838 *			1.823,8	1747, f. 609
Altea		2.289		531	40	1742, f. 684 1736, f. 392
Alzira			6.768,5	6.792,8	14.298,7	1739, f. 630
Asp		912,1	46,3	43,3	27	1742, f. 688
Aïora	11.500	5.652,5			508,4	1741, f. 825 1742, f. 1.074
Banyeres de Mariola	9.661,6		483	203	870	1750, f. 731
Begís				802,2	550	1740, f. 434
Benassal		273,3		170		1738, f. 351
Benavites	1.000		50	113,4	32,7	1747, f. 541
Benifaió	3.324	365,5	166,2	270,9	142	1747, f. 476
Benifairó	2.441	2.052,1		200	711,2	1744, f. 471
Benigànim	17.611,2	26.121,2	(880,5)	392,3	860	1753, f. 306
Benissa		237,3		170		1738, f. 351
Biar	34.778	8.357,7	1.671,7	821,3	713,7	1731, f. 461
Bocairent	52.267,7	20.706	2.557,6	843,5	1.086	1732, f. 187 1737, f. 861
Borriana						1745, f. 545
Cabanes de l'Arc	17.845		917,7	372,8	896	1739, f. 486
Callosa d'En Sarrià			893,3		620	1743, f. 831
Canet de Berenguer	1.690		84,5	190,2	175,5	1751, f. 381
Canet lo Roig	17.867	6.270,1	908,3	495,7	731,7	1740, f. 166
Carcaixent	23.064		5.102,5	1.500		1747, f. 661
Carlet	1.500			600	15	1734, f. 550
Castalla	32.000		1.600	2.300	740	1744, f. 362
Castellfort	5.467,8	500	(136,7)	225,9	300,1	1732, f. 378
Castelló de les Gerres o del Duc				164	175	1752, f. 566

<i>població</i>	<i>capital</i>	<i>endarreriments</i>	<i>pensions</i>	<i>despeses</i>	<i>ingressos</i>	<i>referències</i>
Castelló de la Plana	(99.150)	15.208,7	4.957,3	4.438,8	9.506,6	1742, f. 593 1752, f. 524
Catral		5.935,8		255	657	1743, f. 397 1733, f. 202
Cinctorres	10.637,5	941,3	545,6	301	489,5	1734, f. 645 1745, f. 309
Cocentaina	59.692,7		2.940,8		527,3	1742, f. 1.082
Cortes d'Arenós	8.253,4	14.691	(247,6)	209,6	280,4	1754, f. 764 1750, f. 457
Crevillent				646,6	621,3	1753, f. 357
Dénia	29.291,3					1748, f. 335
Elda	37.000	14.000	1.847			1743, f. 311
Elx				4.950	4.731	1742, f. 661
Forcall	19.939,5		996,9	192,9	536,2	1743, f. 350
Font de la Figuera	13.658			350	344,3	1754, f. 683
Gandia	46.525,2		2.326,3	1.028,9	1.474,5	1742, f. 583
Guadassuar	62.066,2		718,3		988,8	1748, f. 611
Ibi	28.550	36.450	1.428,5			1736, f. 567
Llosa de la Plana	1.507	960,5	75,3			1743, f. 301
Llucena	10.025,5	1.519,5			725	1746, f. 606
Massamagrell			648	250	648	
Mascarell			302,4	163,5	377,9	1733, f. 455 1738, f. 247
Mata de Morella	10.637					
Meliana	4.580		(229)			1748, f. 372
Moixent		253,5	507	402	334	1745, f. 291
Moncofa						
Montfort	(29.000)		725	698	1.290,3	1741, f. 438
Morella		40.000		2.604,6	2.490	1734, f. 300
Mutxamel	(70.048,5)		2.101,4	2.020,8	1.493	1740, f. 294
Muro del Comtat	4.441	900	222			1739, f. 261
Novelda				1.982,8	2.109,7	1741, f. 590
Nucia	1.153,3					1741, f. 344 1739, f. 234
Oliva	33.338,7	20.260,6		640	1.858	1741, f. 300
Olleria	33.200	27.768	1.660	571	1.915	1738, f. 277
Onil			700	712		1735, f. 616
Ontinyent		12.884,7	3.852,7	700		1755, f. 474
Palma de Gandia	12.343,3	9.159	600	203,4	391,7	1737, f. 613
Penàguila	19.680	21.476			305	1732, f. 351
Picassent			113,1	158		1740, f. 404
Pobla del Duc			427,8	290	652	1748, f. 379
Puçol	29.756	20.091	1.497,8	200	430	1741, f. 472
el Puig de Sta. Maria	6.000	2.000		639,5	654	1741, f. 640
Quart de les Valls	3.043	388	152,2	256	572	1741, f. 508
Quatretonda	(14.260)		713,7	232,7	402,5	1736, f. 425
Rafelbunyol		1.900		215	125	1744, f. 447
Relleu de la Marina		3.346			20,5	1747, f. 811
Sagunt	73.618	8.147,6	3.671	702,2	3.747,1	1742, f. 576
Salzedella	17.407	13.818,7		180	1.709	1749, f. 667
Sant Joan d'Elx		4.000	266,6	800	553,5	1742, f. 782
Sant Jordi del Maestrat	8.435	3.527	389,8	111,7	340,6	1742, f. 643
Sogorb	35.203		1.760,2	1.628,6	1.836,6	1747, f. 687
Silla	3.300	620	160	460	145	1747, f. 592
Sucaina	5.732	1.100	282	240	161	1750, f. 502

<i> població</i>	<i> capital</i>	<i> endarreriments</i>	<i> pensions</i>	<i> despeses</i>	<i> ingressos</i>	<i> referències</i>
Tavernes de Valldigna			115,9	473		1737, f. 299
Tibi	1.000		(50)	153		1747, f. 923
Titaigües	3.615,5		180,8	391,6	280,6	1744, f. 586
Todolella	4.321,2		108	102,2	153,2	1748, f. 390
Toro	11.973			195,8	488,1	1746, f. 342
Torrent de l'Horta	24.935	3.960,9	1.246,8	2.619,3	1.110,7	1742, f. 983
Torres-Torres, Alfara i Algimia	18.112		907,6			1732, f. 283
Torís	3.600	515,1	180	175		1750, f. 650
la Vila Joiosa	46.339,7			1.000	1.067,5	1747, f. 698
Vilanova de Castelló	98.773,2		5.182,9	763,7	1.703,1	1744, f. 455
Vila-real	5.100					1734, f. 735
Vinaròs	33.674		2.425	559,5		1733, f. 182
Vistabella del Maestrat	5.173	1.807,1	(155,2)			1755, f. 359
Xaló-Llíber	3.000			151	50	1747, f. 410
Xert	12.982,8	2.000	544,1	149	458	1741, f. 399
Xest	4.376	926	220		83,8	1732, f. 324
Xirivella	2.660	355,8	145,3	295,4	314	1740, f. 390
Xiva	3.285		127		527	1741, f. 432
Xixona	33.970	24.972	1.698,5	883	1.375	1731, f. 470
						1743, f. 305
Xulella	3.400	700	170	658,5	628,9	1746, f. 652

Font: *Libros del real acuerdo de la Audiencia de Valencia, A.R.V.*, diversos anys segons la darrera columna.

Els números entre parèntesis són estimacions de capital, quan es coneixen les pensions i els percentatges del censal, o viceversa. En alguns casos s'han reduït rals a lluires, a fi d'uniformitzar el quadre.

Censals del Puig de Santa Maria (any 1736)

monestir del Puig	1687	161 ll	3 s	4 d
monestir del Puig	1597	400 ll		
monestir del Puig	1607	1.000 ll		
monestir del Puig	1611	1.800 ll		
cartoixa d'Ara Christi	1615	250 ll		
clergat de Sant Salvador (València)	1615	200 ll		
monestir del Puig	1615	200 ll		
monestir del Puig	1617	700 ll		
monestir del Puig	1629	143 ll	19 s	10 d
I. Fontestad, ciutadà		41 ll	9 s	10 d
monestir del Puig	1652	1.000 ll		
monestir del Puig	1658	15 ll	15 s	
monestir del Puig	1669	1.000 ll		
monestir del Puig	1675	500 ll		
monestir del Puig	1678	200 ll		
Hospital General (València)	1690	300 ll		
E. Sinisterra, adjunt del convent de Santa Catalina de Sena		300 ll		
clergat de Sant Salvador (València)	1703	300 ll		
collegi de Sant Tomàs (València)	1703	1.000 ll		
clergat de Sant Salvador (València)	1705	100 ll		
monestir del Puig	1707	270 ll		
M. Sebastian Nadal, vídua	1713	685 ll	14 s	
apotecari del Puig	1723	364 ll		

Aquesta mateixa situació es troba entre els creditors dels gremis: els censals sobre el d'esparters i espartenyers, el 1742, en un 66 % de les seves 13.470 lliures pertanyen al clergat, mentre que sobre el de guanteres, el 1747, en té la totalitat.⁴⁵

Com es realitzava i com es validava una d'aquestes concòrdies?

Els rigidors o els qui governaven la comunitat citaven tots els creditors censalistes i els feien una proposta que normalment aquestes acceptaven, ja que la seva posició no era massa forta, com hem vist. Un llarg document reporta els noms dels qui hi intervenien per ambdues parts i una sèrie de capítols o articles en els quals es determinava quin seria el futur dels seus crèdits. Al Puig de Santa Maria, el deute del qual coneixem, se cedeixen totes les seves rendes i, a més, es reparteixen 150 lliures més per fer-hi cara; de tot el bloc es reservaran 100 lliures per a les despeses de la vila, i la resta, repartiments i arbitris existents, es destina a pagar els censals. Es disposa al monestir de Santa Maria del Puig i uns representants dels creditors controlen la hisenda, mentre un advocat porta els llibres de l'operació. De tot el conjunt es destinarien dues parts per pagar les pensions de l'any en curs i l'altre terç per a endarreriments, després d'haver retirat 150 lliures per quitar o extingir capitals. Els censals s'extingiran fins a un total de 5.000 lliures —pràcticament el total— per sorteig, si no se'n presenten alguns que concedeixin descompte o perdó.⁴⁶

El 1747 el rei aprovà la concòrdia de Guadassuar —n'hi ha moltes d'existents; ací ens limitem a presentar-ne algunes— en la qual es redueixen les pensions a un 1,6 %. Es farien repartiments per fer cara als endarreriments existents, pagar les pensions reduïdes i, sobretot, quitar els censos.⁴⁷ Els imports que s'han d'atendre són diversos, les quantitats que s'hi destinen varien, però en moltes sembla que es vulgui alliberar els censals, o retornar els capitals com més aviat millor. Els creditors hi estan interessats i accepten, evidentment, les concòrdies, i les firmen amb l'esperança de recuperar els diners. A Alcoi el 1732 es va acordar que els impostos i el repartiment es destinessin durant vuit anys a pagar les pensions —al 3,75— i a redimir els censals. Hi hagué moltes dificultats, perquè els fabricants de drap no s'hi sentiren obligats, de manera que no es va complir la concòrdia. El 1746 se'n discuteix una altra en què es pot apreciar bé el desig de devolució dels capitals que existeix: es destinà tot a l'extinció «*sin que antes de ella por los acreedores se pudiese llevar cantidad alguna por pensión de sus respectivos censos, debiendo quedar en atraso, así las vencidas hasta el día en que se efectuase la concordia como las que en lo sucesivo vencieren...*»⁴⁸ A la fi no arribaren a una solució tan dràstica, sinó que dels ingressos s'afectaren 1.000 lliures per a les despeses municipals, 700 per a quitacions i la resta per a pensions al 3,3 %...; en fi, doncs, que en aquesta etapa final s'intentava amb

45. Real Acuerdo 1742, folis 452r, 462v; 1747, folis 324r i 857v. Sobre la concòrdia del Puig vegeu la nota 46.

46. Real Acuerdo, 1744, folis 465r i ss. Es tracta de la senyoria jurisdiccional compartida entre el marquès de Benavites, que en posseïa un terç, i els jurats o ciutat de València, els altres dos.

47. Real Acuerdo 1748, folis 286 i ss.; també 611r i ss. Assenyalen el risc que es despubli la vila, ja que s'ignora segurament qui és el que respon dels censos, a més de la situació ocasionada pel terratrèmol del dit any.

48. Real Acuerdo 1746, folis 622r, 647v i 617r i ss.

major o menor èxit de salvar els capitals, quan ja no es confiava en aquesta via de crèdit.

El gremi de sabaters es veié forçat, també, a atorgar una concòrdia, que fou aprovada pel monarca el 1750.⁴⁹ Els representants del clero i alguns mestres sabaters creditors compareixen amb els majorals del gremi per arribar a una solució per «*estar debiendo muchos atrasos a causa de la calamidad de los tiempos y del excesivo precio de los géneros de que necesitaban sus individuos, por la manufactura de sus obras y haber cesado en aquel reino por las leyes del nuevo gobierno el repartimiento o derrama que dicho gremio imponía entre sus maestros y oficiales, como único modo y arbitrio que tenía para satisfacer sus débitos y haberse visto precisado a formar concurso de acreedores*».⁵⁰ Els apoderats solliciten de sa majestat un repartiment de 700 lliures l'any, que es destinarien el primer any al pagament de pensions; però en els anys successius s'aplicarien a tornar els capitals als qui donessin majors descomptes —o, si no, per sorteig— fins a liquidar-los tots. Un cop redimits, es continuaran pagant les pensions que faltin al cinc per cent, que molt aviat es rebaixà al tres per cent. La proposició no era dolenta, de manera que veiem que els qui no hi foren presents s'adheriren a la concòrdia abans de la seva aprovació reial.

Una situació diferent és la de les parròquies i els convents, els quals, malgrat la seva riquesa, tenien una junta d'electes entre els seus parroquians que s'encarregava de la fàbrica o edifici, de les seves reparacions, sepultures, culte, etc. Feien repartiment entre els fidels, i sovint havien carregat alguns censos que havien de pagar. Hi havia una prohibició de repartiments o derrames —el rei les permetia només fins a 500 lliures anuals per drets de fàbrica o per a aquestes atencions, però, per exemple, Sant Esteve en necessitava unes 900, per ço que celebraren una concòrdia i demanaren l'aprovació reial.⁵¹

Adquisicions de terres

L'enfonsament dels censals desvia els diners urbans vers la compra directa de cases i terres; només en una part menor es lliuren d'inversions en censals, a fi de ser destinats a aquestes adquisicions —per exemple, els censos sobre la Generalitat⁵² o d'altres que es redimeixen. L'Església en primer lloc, però també la noblesa i les classes ciutadanes, compraran terres i les explotaran mitjançant arrendaments.⁵³ Al voltant de les ciutats, com una taca d'oli, s'estenen aquestes propietats que, en etapes anteriors, s'havien deixat per als camperols, encara que hom pogués cobrar-los censos emfitèutics.

La situació dels censals, la seva escassa rendibilitat i seguretat, explica aquestes transformacions. Els arrendaments pugen al compàs de la bona conjuntura dels preus agrícoles. Hem de conjugar ací dos elements diversos que condicionen

49. Diversa, també al Reial Arxiu del Regne de València, núm. 734.

50. Al document citat a la nota anterior, sèrie Diversa, p. f. 92v; 93r.

51. Concòrdia de la parròquia de Sant Esteve, Real Acuerdo, 1748, folis 414r i 461v.

52. Vegeu la col·lecció anomenada *Pragmàtiques*, del Seminari d'Història de la Facultat de Dret de València, núm. 4.332, 120, finalment a la guia; vegeu també la nota 78 d'aquest treball.

53. N. SALOMON, *La vida rural castellana en tiempos de Felipe II* (Barcelona 1964), ps. 147-170, ja féu aquesta observació en relació amb Castella en el segle XVI.

el canvi: la caiguda dels censos i la rendibilitat dels arrendaments. Els censos consignatius o censals comencen a trontollar abans, però sense cap mena de dubte és un moment psicològicament important quan la ciutat de València deixa de pagar les pensions o ho fa de tard en tard... És una fallida tan sonada que altera les expectatives de compra de censals. Si observem els números següents, els índexs de la rendibilitat dels arrendaments, podem col·legir que devers els anys quaranta es produeix una virada decisiva.

Índex de rendibilitat dels arrendaments del Col·legi del Corpus Christi
(base: 100 el 1615)

1615		100	1685		78,1	1755		95,8
1625		111,3	1695		70,2	1765		107,5
1635		124,9	1705		71,7	1775		114,7
1645		77,7	1715		72,1	1785		121,1
1655		93,2	1725		69,1	1795		124,1
1665		83,8	1735		74,0	1805		150,2
1675		81,1	1745		83,8	1815		161,1

Font: M. PESET, *Dos ensayos sobre historia*, p. 242.

La rendibilitat està calculada per la quantitat de diners que produeix cada fanecada o unitat de terra l'any i a partir d'aquesta xifra es calculen els índexs. Seria millor establir-la sobre el que ha costat l'heretat —representaria el tant per cent anual que produeix el diner—, però els preus són molt difícils de calcular, ja que no es poden donar per bons els escripturats.

A més dels beneficis per les rendes de les terres i cases, hi ha algunes condicions que determinen les compres: per una banda, la proximitat de les terres, i, per l'altra, la seva condició de reialenc o de senyoria. La distància de les finques determina que no es facin inversions en la seva compra, puix que l'explotació per arrendataris exigeix una vigilància més propera, en comparació de la càrrega de censos de tot tipus. És possible que l'anell concèntric de la gran ciutat s'estengués de mica en mica, cada vegada amb terres més llunyanes, puix que sabem que al segle XIX el domini de la ciutat de València s'amplià.⁵⁴ No coneixem encara prou bé el mapa de les adquisicions i, encara menys, la seva cronologia. Hem de basarnos en alguns indicis certs, com, per exemple, que a Alzira el 1743 hi ha molt poques propietats de persones de la capital,⁵⁵ o que a Gandia, el 1778, en la relació de contribuents, bé que hi ha gent de València o de Madrid, la majoria pertanyen a l'oligarquia local, mentre que el 1820 es nota millor potser aquesta

54. R. COURTOT, *Irrigation et propriété citadine dans l'Acequia Real del Júcar au milieu du XIXe siècle*, a «Études Rurales», XLV (1972), ps. 29-47; hi ha millors dades en la part dedicada al segle passat per J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los siglos XIX y XX* (Madrid 1983).

55. T. PERIS, *La societat alzirenca de mitjan segle XVIII segons l'equivalent de 1742*, «Cuadernos de Trabajo», IV (1985), ps. 33-66. Vegeu, per a la primeria del segle XIX, amb una major presència, J. ROMERO, *Propiedad agraria y sociedad rural...*, ps. 43-54 (també estudia Castelló de la Ribera).

presència de propietaris forans, encara que semblen de l'alta noblesa.⁵⁶ Una altra cosa és que, dins de la mateixa població, es produeixi un traspàs de béns dels camperols als nobles i a les classes urbanes que tindria el mateix sentit.⁵⁷

¿Influï en les compres el caràcter de reialenc o senyorial de les terres al voltant de València? No ho creiem. Més aviat, si es paguen censos en diner molt devaluats, els ciutadans de València compren grans extensions de terres, com hem vist a Alfara,⁵⁸ o, també, a Montcada. El 1740 en aquesta ciutat la presència de classes urbanes és enorme.

Propietats a Montcada de l'Horta el 1740
(valors en lliures)

grup	individus	urbana	rústica	rajolerias	renda neta
veïns	125	16.665	20.330	700	1.782
de València	44	9.280	63.050	70	2.963,5
de pobles propers	35	370	6.490	—	264,5
eclesiàstics	27	4.930	45.250	—	2.396,5
	231	31.245	135.120	770	7.406

Font: J. M. PALOP, *Propiedad, explotación y renta*, ps. 102-103 i 106-107.

A través de les rendes netes es nota bé qui és el que s'endua la major part del producte —renda neta significa l'estimació del que produeix menys els censos amb què estan carregades les cases i terres.⁵⁹ La situació a Alfara devia ser anàloga, encara que només disposem d'avaluacions tardanes, de la primeria del segle XIX, amb un propietari de mig terme, el senyor, que és el Col·legi del Corpus Christi —a part dels seus censos sobre la totalitat— i una forta presència dels terratinents de València.⁶⁰

Per tant, ser de reialenc o de senyoria no estableix unes diferències essencials en aquest cas —Montcada pertanyia a l'orde de Montesa, mentre que Alfara del Patriarca era de senyoria eclesiàstica. Vers el sud, a Sueca, de la senyoria de l'orde de Montesa, amb elevades participacions de fruits, les compres de gent de

56. I. MORANT, *El declive del señorío. Los dominios del ducado de Gandía, 1705-1837* (València 1984), ps. 168-171, 148 i s. J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural*, ps. 109-117, completa amb Llombai, Alfarb i Potries, amb padrons del segle XIX, en què les classes urbanes a penes tenen participacions de l'1,3, 0,5 i 3,3, respectivament; una mica més a Antella, p. 118.

57. Remetem al llibre d'I. Morant citat a la nota anterior. Amb més detall a la presentació dels grups, J. Casey va analitzar un padró d'equivalent, *Anatomía de la riqueza en Gandía en 1724*, «Actes du Ier Colloque sur le Pays Valencien à l'Époque Moderne» (Pau 1980), ps. 315-327.

58. M. PESET, M. F. MANCEBO, V. GRAULLERA, *El señorío de Alfara del Patriarca*, ps. 48-52, quadres a les ps. 48-49.

59. J. M. PALOP RAMOS, *Propiedad, explotación y renta en la Huerta de Valencia: Montcada 1740*, «Estudis. Revista de Historia Moderna», x (1983), ps. 91-134.

60. Burjassot, un altre domini del Corpus Christi, és idèntic a Alfara. Vegeu-ne les dades a la nota 65.

València, d'arrossars i hortes són evidents. Al següent quadre se'n pot observar l'increment progressiu; per desgràcia, però, no distingeix entre persones de València i dels pobles limítrofs, ni tampoc inclou el clergat, perquè era exempt d'equivalent.⁶¹

Sueca. Propietats de veïns i forasters

fanecades	1738		1760		1787	
	veïns	forasters	veïns	forasters	veïns	forasters
menys de 50	8,5	1,3	9,3	3,3	12,4	1,1
50 - 150	20,0	3,6	24,5	4,7	17,6	4,2
150 - 400	33,4	7,2	25,9	7,3	22,5	6,8
més de 400	24,7	1,2	16,2	8,7	15,1	20,3

Font: Resum dels quadres de R. MATOSÉS CUQUERRELLA, *Tinença de la terra*, ps. 341-346.

Ha estat, sense cap mena de dubte, Juan Romero, en diverses publicacions, qui ha realitzat l'esforç major per analitzar l'estructura de la propietat a València i proporcionar-nos les dades d'aquestes qüestions. Primer, juntament amb José Luis Hernández Marco, s'ocupà del padró d'equivalent de la ciutat de València el 1828.⁶² Bé que és tardà, no en tenim d'altres d'anteriors que asserveixin el nostre propòsit.⁶³ Des d'aquest estudi s'establí la distinta participació que en aquell moment, amb el procés d'adquisició molt avançat, tenia la noblesa amb títol, el clergat o la burgesia i els cavallers.⁶⁴

61. R. MATOSÉS CUQUERRELLA, *Tinença de la terra i lluites camperoles. El senyoriu de Sueca, 1738-1787*, tesi de llicenciatura inèdita (València 1981), estudia sobre llibres padrons d'equivalent, en els quals mai no hi ha el clergat. Algunes dades sobre les seves propietats a Sueca, vegeu-les a A. M. AGUADO, *Estructura social y conflictos sociales en la crisis del feudalismo: Sueca, un señorío de la orden de Montesa en el siglo XVIII*, tesi de llicenciatura inèdita (València 1980).

62. A més del seu llibre citat a la nota 54, J. L. HERNÁNDEZ MARCO, J. ROMERO, *Feudalidad, burguesía y campesinado en la huerta de Valencia* (València 1980); J. ROMERO, J. CUCÓ, *La estructura de la propiedad de la tierra y los cultivos de la Ribera baja durante el siglo XIX: el caso de Cullera*, «Cuadernos de Geografía», xxiv (1979), ps. 55-78, entre d'altres.

63. Hi ha llibres d'equivalents de la ciutat de València del 1719, 1720 i 1727, però no porten relacions de terres; el darrer és acompanyat d'una relació dels terratinents de la particular contribució, que podien representar tots els que no vivien als pobles de la zona, inclosos els de la ciutat de València. Després d'una anàlisi dels noms, sembla més aviat que siguin forasters de València. Sobre aquests padrons, *vid.* M. PESET, *El equivalente y la ciudad de Valencia*, i J. CORREA BALLESTER, *El equivalente y el municipio*, citats a la nota 37.

64. J. ROMERO, al seu llibre citat a la nota 54, s'inclina excessivament a qualificar el grup dels que porten *don* de burgesia de l'antic règim, i així l'anomena al quadre 4 i als següents de les pàgines 25 i següents, encara que ho aclareix a les pàgines 30-31.

Distribució de la renda de la terra per grups socials

	renda (lliures)	%	renda per ha
noblesa	37.082	18,7	29
clero	39.792	20,—	27
propietat ciutadana	85.954	43,3	29
propietat pagesa	35.782	18,—	23
total	198.610	100,—	27

Font: J. L. HERNÁNDEZ MARCO, J. ROMERO, *Feudalidad, burguesia*, p. 56.

És indubtablement el final d'un llarg procés que ha deixat els camperols reduïts a una cinquena part de les terres que envolten la ciutat de València —el primer cinturó podríem anomenar de la particular contribució. La noblesa amb títol, l'Església i unes classes urbanes a les quals s'uneixen els cavallers, amb propietats més antigues, amb la burgesia en sentit estricte, els funcionaris i mestres dels gremis, professionals, etc., es reparteixen les quatre cinquenes parts restants, com s'aprecia al quadre anterior. A Burjassot, a la vora interna de la mostra, els emfiteutes de València tenen el 66,8 % de la superfície, mentre que els pagesos arriben al 33,2 %, però, si tenim en compte que el col·legi té, com a propietat plena, gairebé una quarta part del terme, resta clar que ni per ser senyoria, ni per haver de pagar censos emfiteutics sobre la terra, s'ha aturat la taca que volta la ciutat de València.⁶⁵

Però la ciutat de València amb les seves adquisicions desborda la contribució particular i arriba, amb una gran penetració, a formar un segon cinturó. En aquesta zona els camperols aconseguen una major importància en la tinença de terres, des del 35,6 % a Albalat dels Sorells, el 1828, fins a quotes més elevades a Carlet o a Alginet, segons dades del segle XIX.⁶⁶ A Albalat de la Ribera el 43,7 % de les terres les posseeixen els camperols, mentre que als dominis propers de la Vallidigna els abats gairebé no deixen entrar compradors de fora.⁶⁷ La llunyania —i també la pobresa del secà de l'interior— determina l'escàs interès de la gent de València envers Ènguera o Aigüesvives.⁶⁸

En suma, la rendibilitat, la distància i d'altres elements condicionen aquesta expansió de la propietat de les classes ciutadanes de la capital, fins a formar un immens cercle que arriba fins a Sagunt pel nord i fins a les riberes del Xúquer pel sud, que ocupa les hortes —el secà interessa menys. Algunes ciutats —Xàtiva,

65. J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural...*, ps. 152-163, quadres 57 i 59.

66. J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural...*, ps. 143-150, 127-134, quadres 53, 55, 43 i ss.; Cullera, ps. 168-170, és un cas a part, ja que es tracta d'un lloc reial antic que era dominat pels mateixos veïns.

67. Sobre Albalat de la Ribera, *vid.* J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural...*, ps. 150-152; sobre Vallidigna, ps. 97-109; i sobretot A. MORA CAÑADA, *Monjes y campesinos*, citat a nota 15.

68. J. L. HERNÁNDEZ MARCO, *Evolución de los cultivos y estructura de la propiedad en el país valenciano. El secano en los siglos XVIII y XIX*, «Estudis. Revista de Historia Moderna», VII (1978), ps. 111-124; R. FRANCH BENAVENT, *El régimen señorial del convento de Aguas Vivas durante el siglo XVIII*, «Estudis. Revista de Historia Moderna», VIII (1979-1980), ps. 223-271; per cert, dedica una bona part del treball a estudiar parcel·les, que confon amb arrendaments.

Gandia o Alzira—, pel seu compte, formen d'altres taques de propietat ciutadana que es barreja amb la de València. Aquestes les coneixem molt menys..., i, a més, ens preguntem: ¿amb quina profunditat es forma o fins a quin punt es redueix la propietat dels pagesos? Amb quina cronologia? Manquen moltes dades i, si és possible, que estiguin recollides amb aquest criteri. Perquè és freqüent que, amb criteris menys acurats, hom es limiti a recollir l'estructura de la propietat i la seva grandària, amb ço que no podem prosseguir aquesta anàlisi. ¿Quines són les raons que determinen aquestes compres?

També es poden utilitzar escriptures notariales, en sèries àmplies, per mesurar aquests fluxos d'adquisicions al llarg dels segles XVIII i XIX —possiblement el futur és ací.⁶⁹ De les inscripcions de les escriptures en els registres de la propietat de la comarca de la Ribera de Xúquer s'ha pogut constatar des dels anys setanta en endavant, ja que anteriorment no hi havia registre, aquesta continuada compra en diverses poblacions de la zona —només el vedat del monestir de la Valldigna n'és excepció. En alguna població que passa a reialenc i de la qual s'espera que desapareguin els censos emfitèutics es dona una compra massiva: Almussafes, del monestir de la Valldigna, s'incorpora al reialenc. Els resultats, resumits, són els següents, en percentatges del valor de les compres realitzades entre els diversos grups de persones:

Percentatges nets d'adquisicions de propietat

	noblesa	Església	burguesia i professionals i			pagesos de fora
			profesionals	artesans de la població	pagesos del lloc	
Almussafes (1770-76)	—5,36	2,72	52,55	—5,89	—35,18	—8,84
Albalat (1769-74)	—1,82	14,23	3,44	4,82	—8,46	—12,21
Cullera (1769-73)	—4,27	16,06	4,08	1,15	—18,61	1,59
Sollana (1769-74)	7,12	12,31	1,83	0,30	—17,77	—3,79
Sueca (1769-73)	17,29	—0,21	2,68	0,15	—9,57	—10,34

Font: M. PESET, *Dos ensayos sobre la historia*, p. 248.

La potència de la ciutat de València —del seu clero, dels seus nobles i ciutadans— es desplega el segle XVIII, amb la formació d'un ampli nucli al seu voltant de propietats. Arriba després, des de molt aviat, a Sagunt, però les dades que tenim no són prou clares per a poder establir aquesta penetració progressiva dels habitants de la capital.⁷¹ Més al nord no creiem que s'estenguin les propietats dels terratinents de València.

69. No s'ha realitzat per a València (*vid.* C. R. PHILLIPS, *Ciudad Real 1500-1700. Growth, Crisis and justment in the Spanish Economy*, Cambridge, Mass.-Londres 1979, apèndix C).

70. M. PESET, *Propiedad y señorío...*, citat a la nota 24.

71. V. GRAULLERA SANZ, *Dos estudios sobre Sagunto en la transición borbónica* (Sagunt 1985), p. 50, assenyalava l'existència de 15 terratinents de València el 1718, amb propietats per les quals es paguen, com a mitjana, quatre vegades més que els veïns —indica, a diferència dels terratinents d'altres pobles, que hi ha persones amb grans extensions. El seu estudi de l'equivalent de 1718 permetria descobrir, així mateix, la «taca» pròpia de Sagunt. J. M. IBORRA LERMA, *Reialengo y señorío en el Camp de Morvedre* (Sagunt 1981), ps. 161-175, sobre la propietat, aporta diverses dades sense una organització convincent.

En d'altres zones resulta més difícil de detectar aquestes adquisicions dels nobles o de gent adinerada, o del clero, bé que existeixen algunes dades sobre algunes ciutats o viles.⁷² En el futur esperem que sigui possible de construir millor aquestes hipòtesis sobre el fet que cada població important, diferenciada, en menor escala que València, es troba voltada de terres comprades en aquest ampli procés que descrivim per al segle XVIII. El sud del País València, per desgràcia, no pot ser objecte d'aquestes comprovacions.⁷³ Només a Alacant i per a una època determinada tenim dades⁷⁴ que contrasten amb les nostres idees, encara que han estat elaborades amb uns altres criteris que no permeten una comparació exacta.

Valor de les terres. Alacant 1756

	valor (en lliures)	%
noblesa amb títol	29.977	3,40
petita noblesa	327.323	37,16
institucions eclesiàstiques	27.552	3,13
patrimoni eclesiàstic	28.010,75	3,18
consell d'Alacant	830	0,09
plebeus	467.284,50	53,04
total	880.977,25	100,00

Font: E. GIMÉNEZ LÓPEZ, *Alicante en el siglo XVIII*, p. 117.

En primer lloc, dues observacions: ens sorprèn l'escassa presència de la noblesa amb títol i del clero, a diferència de la capital. La petita noblesa posseeix un alt percentatge, més gran que el dels que porten el títol de *don* als recomptes de València, ço que indica unes propietats dels cavallers i ciutadans honrats del lloc entorn de la ciutat. En canvi, en la rúbrica dels plebeus no sabem quina és la penetració dels comerciants i dels menestrals, no s'aïlla la propietat dels pagesos pròpiament dita. Aquestes divergències, basades uns cops en les fonts i

72. En la bibliografia de les notes anteriors hom pot trobar estudis sobre diverses poblacions. Al nord, Castelló de la Plana i d'altres, a C. DOMINGO PÉREZ, *La Plana de Castellón. Formación de un paisaje agrario mediterráneo* (Castelló de la Plana 1983), ps. 123-210, especialment 178-181, aporta dades d'aquesta acumulació de propietats per part del clergat, que no sembla gaire elevada al segle XVIII; J. CASEY, *Tierra y sociedad en Castellón de la Plana, 1608-1702*, a «Estudios. Revista de Historia Moderna», VII (1978), ps. 13-46, encara que per a una època molt primerenca, és una anàlisi molt acurada.

73. Les seves dades han estat elaborades per geògrafs, que han tingut en compte només les diferents dimensions de les propietats, sense que hom pugui diferenciar la propietat camperola de la que tenen d'altres habitants de les viles o llocs. Els historiadors no n'han reelaborat les dades, de manera que, sobre Elx, P. RUIZ TORRES, *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del país valenciano, 1650-1850* (València 1981), es basa en V. GONZÁLEZ PÉREZ, *El Bajo Vinalopó. Geografía agraria* (València 1977); i J. MILLÁN i GARCÍA-VARELA, *Rentistas y campesinos. Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del país valenciano, 1680-1840* (Alacant 1984), sobre Oriola, en D. BERNABÉ, *Tierra y sociedad en el Bajo Segura (1700-1755)* (Alacant 1982).

74. Una estructuració anàloga a les citades a la nota anterior, encara que d'elaboració pròpia, és la d'A. ALBEROLA ROMA, *Jurisdicción y propiedad*, ps. 193-208. Amb sentit més històric i penetrant, E. GIMÉNEZ LÓPEZ, *Alicante en el siglo XVIII. Economía de una ciudad portuaria en el antiguo régimen* (València 1981), d'on prenem les dades d'aquesta ciutat.

d'altres en els criteris de la seva elaboració, hauran d'esmenar-se en el futur per aconseguir conclusions definitives.

En canvi, en un recompte de la primeria del segle XVIII per a Oriola, si bé no hi figura el clero perquè està mancat d'equivalent, se separen els diferents grups de propietaris. Els cavallers i ciutadans tenen també una forta proporció —35,22—, que indica que les terres de la petita noblesa procedeixen d'èpoques anteriors.⁷⁵

Les adquisicions de l'Església són, segurament, les que es poden percebre millor. Ja hem vist que el Col·legi del Corpus Christi comprava terres a les seves senyories que després arrendava per aconseguir els millors rendiments. Transformava el seu domini feudo-senyorial en propietats plenes i sembla una excepció en el conjunt de les senyories valencianes, que continuaren amb la propietat dividida en la seva majoria.⁷⁶ Però si és una excepció entre els senyors de vassalls, s'arreglera exactament amb d'altres institucions eclesiàstiques.

La catedral inicia amb el segle la seva adquisició de terres. En la visita del jutge d'amortització del 1742 s'aprecia com comencen les adquisicions.⁷⁷ S'hi ha de distingir, però, dos nuclis de les seves propietats: el capítol i els beneficiats. La nostra afirmació és vàlida per al primer, mentre que els segons, amb rendes molt específiques, no són capaços de realitzar la transformació de censos en propietats. Són dotacions de censos molt antigues, sobre pobles o sobre particulars, que no és possible de liquidar. Quan es paguen algunes quantitats, per exemple censos de la Generalitat que s'estan retornant, es compren algunes propietats o es tornen a carregar a cens; tinc la impressió que, en aquest darrer cas, com que el seu interès és tan moderat, es fa en benefici dels censataris més que per a millorar rendiments.⁷⁸ Però la mensa canonical, que sense cap mena de dubte rep bones rendes durant el set-cents, les esmerça en l'adquisició de terres...

75. D. BERNABÉ GIL, *Tierra y sociedad*, p. 45.

76. J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural*, p. 152, qualifica de cas atípic i excepcional la senyoria de Burjassot un altre domini del Corpus Christi.

77. Els expedients de les visites a la catedral són al seu arxiu, la del 1741 als volums 621 i 622, on el valor dels censos de tot tipus s'eleva a 565.338 lliures, les terres i cases a 135.761, o sigui el 80,5 i el 19,5 %, respectivament; en una carta de l'arquebisbe Mayoral al cardenal Molina, governador del Consell de Castella, es queixava de la visita: «Por el memorial adjunto conocerá Vm. la aflicción y desconsuelo en que me hallo con el cabildo de esta mi santa iglesia, clero, comunidades eclesiásticas y obras pías de todo este arzobispado por ocasión de la visita de amortización que se está haciendo y modo de proceder en ella», datada el 25 d'octubre de 1739, núm. 612.

78. La visita dels nombrosos beneficiats i administracions de la catedral, a l'Arxiu del Regne de València, Bailía A, *Amortización y sello*, núms. 2.250 a 2.289, ens va revelar l'escassa mobilitat d'aquests; a penes s'alliberen alguns censos de la generalitat, com per exemple el núm. 2.251, 255 lliures tornades el 1762, que serveix per comprar dues cafissades d'Alfatar; núm. 2.253, on es compra amb retrovenda per 180 lliures una terra que és arrendada per 9; però en d'altres casos es carrega sobre la casa d'un beneficiat o es carrega sobre una altra casa; també es tornen a carregar sobre cases d'altres devolucions de la generalitat (núm. 2.258); sobre béns d'un clergue (2.260); a canvi de compra de terres (2.266 i 2.267) i casa (2.279); en d'altres hi ha nous carregaments, en el darrer, una altra devolució de la generalitat sobre una casa pròpia. La mateixa tònica sembla existir en els beneficiats o administracions d'altres esglésies, vegeu el núm. 2.327: sis beneficiats de Sant Martí o d'altres. Quan són més modernes sembla que tenen més terres en propietat, vegeu el núm. 2.416 i el 2.417, unes administracions del convent de Santa Mònica. La pugna entre beneficiats i canonges, *Memorial ajustado y concordado... de los autos que siguen los beneficiados de la santa iglesia metropolitana de Valencia con el cabildo de la misma...* (València 1789).

En d'altres esglésies hem pogut detectar aquestes massives compres de terres. La parròquia dels Sants Joans, el major terratinent del clero de València, realitza nombrosíssimes compres a partir del 1740. Ja no inverteix mai en censos, sinó en terres. Per la visita d'amortització del 1788 sabem que en va adquirir per un valor de 105.832 lliures, entre el 1740 i el 1788, segons les dades del visitador d'amortització.⁷⁹ Al segle XIX, abans de la desamortització, arribà a posseir un total de 2.046,75 fanecades.⁸⁰

S'han de plantejar dues qüestions en relació amb aquestes compres de terres o de cases. La primera és d'on prové el diner en tanta quantitat com per a formar un patrimoni immobiliari tan important. En una mínima part —recordeu el que hem dit respecte als beneficis de la catedral— devien ser desinversions de censos anterior; si no, més aviat, les mateixes pensions dels censos que té —o d'altres rendes—, donatius de fidels i pagament dels seus serveis. La catedral a la primèria del segle XVIII confessava tenir al seu favor els censos següents:

Censals de la catedral

primèria del segle XVIII (en lliures)

<i>amb càrrec a</i>	<i>capitals</i>	<i>pensions</i>
generalitat	55.220	2.761
ajuntament	335.687	16.784
altres ajuntaments i particulars	395.285	19.765
	786.192	39.309

Font: M. PESET, *Notas sobre la abolición de los fueros*, ps. 689 i s.

Sembla més exacte el capital que no els rèdits, que es calculen, en conjunt, al cinc per cent. En tot cas, donen una bona idea de la grossa suma que representa l'acumulació del segle XVII i les possibilitats que tenen la catedral i d'altres esglésies que disposen de censals. Un cop consolidat aquest procés d'adquisicions, ell mateix es reforça amb els seus productes, a part que continuï essent alimentat amb ingressos exteriors. És una qüestió que haurà d'ésser examinada en el futur, puix que és essencial per entendre el comportament divers de la noblesa i de les institucions eclesiàstiques. Amb tot i això, les devolucions de censos que hom aconsegueix s'esmercen en la compra de terres.⁸¹

79. Vegeu el quadre que segueix, núm. 2.390, *Bailia A*. No hi figura la visita del 1739, perquè, en haver-hi un plet amb la hisenda reial, s'ha enviat a Madrid, i no és possible de determinar el que tenia amb anterioritat.

80. J. L. HERNÁNDEZ MARCO, J. ROMERO, *Feudalidad, burguesia*, p. 123. S'hi poden veure d'altres grans terratinents eclesiàstics, com el Corpus Christi, amb 1.191,25 fanecades, la congregació de Sant Felip Neri, amb 1.152,5; el capítol de València, 789,5; el clero de Sant Andreu, 771, el convent de Sant Domingo, 740...

81. Sobre la fiabilitat del quadre anterior, procedent d'un memorial de la catedral, contra la reducció de censals, vegeu la visita de 1741, esmentada a la nota 77, on els capitals són inferiors: 288.280 lliures censals contra la ciutat de València, 41.524 contra la Generalitat, 209.333 altres comunitats i particulars, i 26.200 lliures de censals morts, emfitèutics amb domini major i directe com dobles i aniversaris, amb un total de 565.338. Amb relació a l'alliberament de censals o els ingressos per retrovendes d'immobles, etc., que permeten les adquisicions, vegeu el descàrrec que presenta la parròquia dels Sants Joans, al núm. 2.290.

La segona qüestió consisteix en el fet de com poden aconseguir uns patrimonis tan amplis, malgrat les disposicions anti-amortitzacions del segle XVIII. El 1737 el concordat, en el seu article 8, permetia l'amortització si es continuaven pagant els béns de l'Església com si fossin de llecs.⁸² El 1739 es reiterà la norma anti-amortitzadora dels *Furs* per la qual els clergues no podien adquirir béns de reialenc.⁸³ Però el 1740 es concedí una indulgència per part del rei, de manera que els béns amortitzats haurien de pagar una quantitat si pervenien a mans mortes; quantitat no pas petita,⁸⁴ la qual, sens dubte, plantejava problemes a les esglésies. Potser per aquesta raó l'església dels Sants Joans va pledejar llargament amb el consell d'hisenda a l'entorn de la seva visita del 1739.⁸⁵ El 1795 es determinà que fos un quinze per cent, al moment d'amortitzar, amb la qual cosa es donà una via nova i millor als problemes d'amortització.⁸⁶ Totes aquestes qüestions laterals hauran de ser analitzades —en sabem molt poc, de l'economia de l'Església—; de moment només ens interessa de plantejar-les i constatar les grans adquisicions que va aconseguir durant el segle XVII.

Posseïm dades d'altres parròquies; per exemple, Sant Bartomeu, que fins al setembre de 1739 tenia una tercera part del seu patrimoni en terres i cases, unes 43.700 lliures del seu patrimoni —la resta en censos—, va invertir quasi tots els seus ingressos en immobles, unes 55.500 lliures fins al 1788.⁸⁷ Sant Tomàs presenta una situació anàloga: els vells censos són substituïts per compres de cases i terres a la primeria del segle XVIII i durant tota la centúria.⁸⁸

La parròquia dels Sants Joans realitzà les seves adquisicions segons els quadres següents, que ens indiquen la seva potent hisenda i el ritme de les seves compres i donacions.

Adquisicions de terres i cases (1739-1788)
Clero de la parròquia dels Sants Joans

<i>anys</i>	<i>cases</i>	<i>fanecades</i>	<i>censos</i>	<i>valor</i>	<i>renda</i>
1740-1749	—	121,5	1	7.863 ll	416,2 ll
1750-1759	5	816,9	—	33.870 ll	1.577,1 ll
1760-1769	11,25	319,3	1	19.515 ll	1.405,1 ll
1770-1779	5 *	284,5	2	25.388 ll	1.042,1 ll
1780-1788	—	171,1	4	19.196 ll	2.370 ll

* Entre aquestes, un hostel.

82. *Vid. Novísima recopilación*, 1, 5, 14. Complet a A. del CANTILLO, *Tratados y declaraciones de paz y de comercio ... Desde el año de 1700 hasta el día* (Madrid 1843), p. 293.

83. Real Acuerdo, 1739, f. 149 i ss.

84. La pena de comís es condemnava mitjançant un pagament de 2'5 % sobre les quantitats amortitzades, segons es pot veure a les diferents sentències.

85. Amb tot, al final hagué de pagar per sentència del 4 de juny de 1791, la quantitat de 9.713 lliures, 3 sous, 6 diners. Vegeu núm. 2.290 de *Bailía*, lletra A.

86. *Novísima recopilación*, 1, 5, 18.

87. *Bailía*, lletra A, *Amortización y sello*, arxiu citat del Regne de València, núm. 2.390.

88. *Bailía*, lletra A, núm. 2.356, presenta a la visita de 1739, censals per 9.271 lliures, censals sobre la ciutat de València, valorats en un terç, 4.253, cases a la ciutat 1.387 lliures i cases i terres fora 4.940; aquestes darreres partides són compres, la majoria, del segle XVIII.

Donacions i testaments

<i>anys</i>	<i>cases</i>	<i>fanecades</i>	<i>censos</i>	<i>valor</i>	<i>renda</i>
1740-1788	16	654,5	33 **	49.579 II	2.236,6 II

** Inclou deutoris i responsoris.

Font: Visita del 1788, Arxiu del Regne de València, Batllia A, núm. 2.290.

Des de mitjan segle sembla que les adquisicions eclesiàstiques s'han consolidat, i després baixen una mica. En d'altres parròquies la situació sembla anàloga.⁸⁹ També en aquest punt haurem d'esperar futures investigacions, que completin, a més, les dades sobre la conducta d'altres grups socials.

Una darrera allusió a la desamortització de Godoy

Molt a la fi del segle XVIII la corona aconseguí del pontífex l'aprovació de la desamortització d'una dècima part dels béns de fundacions que administrava l'Església. La causa era un deute molt fort que havia augmentat amb les emissions de valors reals, que es trobaven depreciats. Era una ajuda a la hisenda reial, que experimentava un marcat desequilibri i no podia equilibrar els seus ingressos i les seves despeses. No entrarem en el seu estudi, sinó tan sols contemplarem, a partir de les seves dades per a València, que ha reunit i estudiat Joaquín Azagra,⁹⁰ el final d'aquest procés —almenys un moment important.

No té res a veure amb la decadència i l'acabament dels censals, els quals, naturalment, no servien com a mitjà de pagament, com és el cas dels vals —el rei no havia de regalar crèdits als ajuntaments. Però, ¿com va repercutir en l'operació desamortitzadora la fam de terres que hem notat ens aquests moments? Les compres van ser massives, com hom pot comprovar al quadre següent, bé que presenten algunes peculiaritats, la més rellevant de les quals és que l'Església amb prou feines hi participa.

89. N'hi ha de més pobres, com la de la Santa Creu, que és condemnada a pagar 142 lliures, 13 sous, 3 diners, per sentència del 18 de setembre de 1790; o menys pobres com Sant Esteve, que haurà de pagar 4.050 lliures, 11 sous, 1 diner segons la sentència del 9 d'abril de 1790, núms. 2.405 i 2.314 de *Bailía*, lletra A. Prescindim d'altres esglésies i convents.

90. J. AZAGRA, *La desamortitzación de Godoy en Valencia, 1799-1807* (en premsa). Una primera aproximació la va fer a *El mercado de las terres i la desamortització a l'Horta (1800-1807)*, «Estudis d'Història Agrària», 4 (1983), ps. 145-166.

Vendes de cases i terres en la desamortització

<i>grups</i>	<i>cases</i>	<i>%</i>	<i>terres</i>	<i>%</i>	<i>total</i>	<i>percentatge</i>
noblesa	1.735	0,5	53.472	3,9	55.207	3,2
cavallers	17.859,5	5,2	164.218	12,0	182.077,5	10,6
oficials públics	30.223,5	8,8	97.760	7,1	127.983,5	7,5
clero	18.546	5,4	41.303	3,0	59.849	3,5
comerciants	117.787	34,3	466.155	34,0	583.942	34,1
menestrals	103.035	30,0	126.117	9,2	229.152	13,4
professionals	43.961	12,8	100.202	7,3	144.163	8,4
llauradors	2.060	0,6	300.181	22,0	302.241	17,6
diversos	8.242	2,4	19.928	1,4	28.170	1,7
<i>totals</i>	343.449	100	1.369.336	100	1.712.785	100

Fuente: J. AZAGRA, *La desamortización de Godoy en Valencia* (en prensa).

Davant les dades del padró del 1828,⁹¹ que expressen una situació final, ens presenta una dinàmica, a la primeria del segle XIX, molt més instructiva. La desagregació amb què apareixen els grups ens permet de saber que els representants de l'antic règim no tenen força en relació amb la nova burgesia. Si els cavallers hi eren reunits amb els comerciants i els mestres dels gremis —en el grup dels qui duen el títol de *don*— amb més del 40 %, ací hom pot observar qui són els que encara tenen potència per a comprar. Pot ser que la noblesa amb títol o bé els grups de cavallers haguessin adquirit una part de les seves riqueses per matrimonis o herències, però l'Església, que havia comprat tant, ara es troba exhausta. Per què aquesta actitud diferent de les esglésies? No s'han venut els béns del clergat o de les capellanies, però les institucions religioses o els clergues a penes tenen interès per continuar completant les seves possessions tan àmplies.

Creiem que el moment d'adquisició de les esglésies ja ha passat. Potser les visites de la fi de segle els han fet veure que l'amortització excessiva té els seus riscos, o bé que la llei del 1795, amb un quinze per cent al moment d'amortitzar, els fa massa gravoses les terres, que segurament han pujat de preu i amb els seus arrendaments ja no rendeixen com ho feien en els anys de conjuntura alcista.⁹² No és fàcil que hom es pugui pronunciar.

En definitiva, les forces més dinàmiques són la burgesia i els menestrals, els quals, potser, senten que emergeix una nova època. Per una banda, es continuen velles pautes per aconseguir rendes segures, vers un *status* nobiliari; per l'altra, s'adonen que, enfonsats els censos i censals —amb greus dificultats la seda, però florents d'altres conreus—, les terres arrendades els proporcionaran un lloc central en el nou règim...

91. Em refereixo als analitzats per J. L. HERNÁNDEZ MARCO i J. ROMERO, *Feudalidad, burguesía...*, citat *supra*, nota 62.

92. *Vid. supra*, nota 86. Caldrà estudiar més encara el crèdit, tant pel que fa a les adquisicions de terres que hem vist, com a les futures desamortitzacions i l'expansió de la producció agrària, recentment estudiada àmpliament per Ramon GARRABOU i J. GARCÍA-SANZ, «La agricultura española durante el siglo XIX: ¿inmovilismo o cambio?» dins *Historia agraria de la España contemporánea*, II, ps. 7-191.